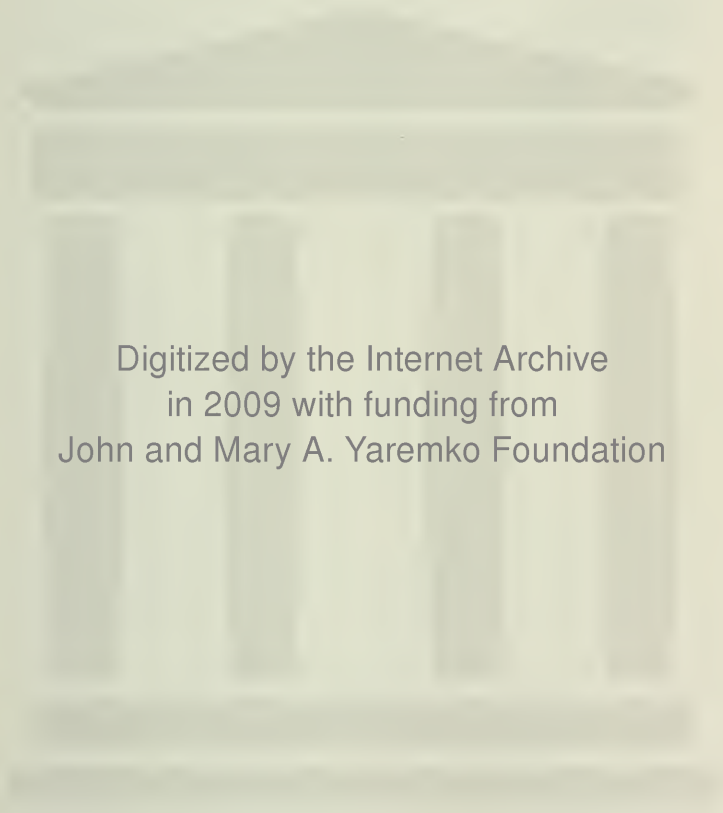

3 1761 03555 8972

Digitized by the Internet Archive
in 2009 with funding from
John and Mary A. Yaremko Foundation

120

По Скінченню Війни^I

КОЛИ ВІЙНА СКІНЧИТЬ СЯ — то уважайте де маэ-те купувати шифкарти до краю, в яких людей і офісах. У нас купите шифкарти до краю і з краю на всі корабельні лінії. У нас виміняете гроші по кождочасних курсах і у нас обслужать Вас чесно і совісно, як також у нас дістаните всякі поради даром.

УВАЖАЙТЕ КОЛИ БУДЕТЕ ВЕРТАТИ ДО КРАЮ
ЩОБИ ВАС НЕ ОБДУРИЛИ НА ВСІМ І ПАМ'Я-
ТАЙТЕ НАШУ АДРЕСУ.

ОДИНОКЕ УКР. ШИФКАРТОВЕ БЮРО СХІД
НОЇ КАНАДИ В МОНТРЕАЛІ.

ШИФКАРТИ — ВИМІНА ГРОШЕЙ.

UKR. SHYFKARTOWE
BIURO

241 CRAIG ST, W, MONTREAL
QUEBECK

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

530 SOUTH EAST ASIAN AVENUE

CHICAGO, ILLINOIS 60607

TEL: 773-936-3700

FAX: 773-936-3700

WWW.PHYSICS.UCHICAGO.EDU

PHYSICS 309

LECTURE 1

МИХАЙЛО ЯЦКІВ

50
III

Блискавиці

Суспільна студія

I.

Жовнірські оповідання

ЦІНА 50 ЦТ.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ
241 CRAIG ST. WEST.
МОНТРЕАЛ, КВЕБЕК.

Найбільша Українська Книгарня східної Канади в Монтреялі

Має на складі слідуєчі книжки: —

Домашний Лікар — — — — —	0.75
Укр. Англійський Кухар — — — — —	1.00
Страшні Тайни Монастирських Мурів — — — — —	0.50
Сорок тисяч миль під Водою — — — — —	1.00
Маруся, дуже гарне опов. — — — — —	0.50
В неділю Рано зілэ копала — — — — —	0.75
Наше Житэ і Эго Конець — — — — —	0.25
Папа чи Христос — — — — —	0.65

На складі маємо всякі книжки, які тільки де вийшли, як історії, повісти, новелі, оповіданя, казки, байки, сміхованки, пісні, поезії, колядники, тлумачі календарі і всякі інші, пишть по катальог до: —

Ukrainska Knyharnia
241 CRAIG ST. W. MONTREAL, QUE.

PG
3948
I335 B4
1918a
t. 1

МИХАЙЛО ЯЦКІВ

Блискавиці

Суспільна студія

I.

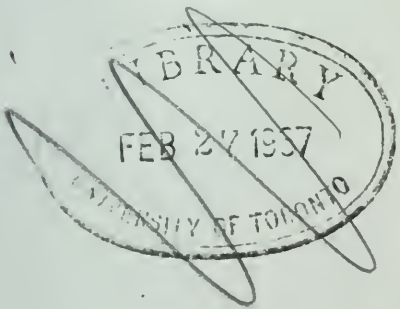
Жовнірські оповідання

ЦІНА 50 ЦТ.

НАКЛАДОМ УКРАїнської КНИГАРНІ
241 CRAIG ST. WEST.
МОНТРЕАЛ, КВЕБЕК.

DG
3948
I335 Bu

Юр Криса був на зборах урядників і прислухував ся рефератам про дорожню, кооперативні спілки і промовам запрошених представителів та послів.

Коли прийшла черга на вибір виділу, встав один молодий, показний чоловік і поставив внесок, щоби не вибирати женщин.

На сали счинив ся гамір і сміх, одна маніпулянтка звертіла ся на своїм кріслі, позеленіла, зиркала з-під-ліб'я понад цвікер на задні ряди за собою і перечила живо й з гнівом.

Впало се в око Крисі, председатель дзвонив завзято, а коли збори втихомирили ся і прийшло до голосованя, предложив Криса до вибору в виділ — бліду маніпулянтку в цвікері, панну Альву Серпенс.

Підчас павзи вийшли гурти із своїх рядів, колотили ся по сали і в шатни, Криса представив ся панні Серпенс, зачав з нею розмову й йому видало ся, що се розумна дівчина. По виборі виділу поміг Криса панні Серпенс натягнути загортку, спитав, чи може товаришити їй, вона дуже радо пристала на се.

Настав вечір, вони сіли в публичнім огороді, Альва нарікала на своїх родичів, сказала, що їх зовсім не любить, а вони просто замучують її своєю глупою любовю, яка в річи походить лише з того випадку, що вони привели її на світ.

— І прошу мені сказати, чи се може давати право родичам мучити мене своїми радами, увагами на кождім кроці, взяти свободу і вбивати мою індивідуальність?

Криса підводив її домів, вона вернула ся з ним аж до парку, він підвів її ще раз тою самою дорогою і ще раз, врешті о 9-ій годині розставали ся, він спитав її, чи міг би ще коли видіти ся з нею, вона сказала, що з таким чоловіком дуже при

мно бесідувати, але вона така собі звичайна, сіра, скучна людина, що не варто, аби він за-для неї трудився і тратив дорогий час.

Він сказав, що вона на всякий спосіб з ним нічого не стратить, хіба лиш осягне.

Так розійшлися.

Не виділися цілий рік, але часом згадували за себе. Раз винудив один з її старших бюрових товаришів альбом репродукцій Криси. Криса передав також один примірник і для пани Серпенс і дістав такий лист:

"Шановний Товаришу! Не гнівайтеся за сей титул! Дякую сердечно за альбом, вже від давна старалася я о него. Гарно, що Ви о тім памятали! Читаю тепер Мультиатлє "Фравенбревєр" — незвичайно подобаєся мені. Взятася я в сїм часі переглядати також Ваш альбом і зараз на вступі стрічаю там багато смутку. — Чи кожний чоловік думки мусить бути смутний?!

Сердечно здоровлю зичлива

Альва Серпенс".

Криса приглядався двом витертим ошибкам в листі і кинув його в шуфляду.

В місяць пізнійше сниться йому рано, що йде він стежкою між корчами, а назустріч надходить Альва.

Він збудився і задумав того дня видіти ся з нею.

Сполудня вийшли за місто. Розмовляючи без ладу, блукали далеко вулицею. Надїхала фіра, Криса схопив Альву під руку і йшов попри паркан. Нарікав на туркіт возів і на порохи. Тут розмова урвалася, вони не мали про що говорити і та хвиля була для них тяжка. Щось немиле торкнуло Крису, але згодом опинилися в парку і він пригадав, що вони недалеко великої робітні його товариша різьбаря і предложив Альві, чи пішла би вона з ним на кілька хвиль подивити ся на різьби. Альва була бліда і дрожала, але сказала сухим голосом:

— Прошу, лише не знаю, чи не буду там заваджати, а Ви може маєте яку справу до него.

— Ні, ніякої справи, хочу лиш, щоби Ви оглянули робітню і пізнали мого товариша — гарна людина. Але Ви може бо-

іте ся отак за першим разом, незнаючи мене, іти бог-зна куди?

— Ні, зовсім ні, чого-ж би я мала бояти ся? Але може не в пору се буде... Може він дуже зайнятий, може у него тепер які гості... Підіть Ви наперед і загляньте, а я тим часом зачекаю.

Криса пішов східцями в гору, але вернув ся, бо робітня була замкнена.

Блукали по парку. На вузкій стежці між корчами пустив Криса Альву наперед. Обкинув оком її будову. — була непоказна, без житя, не мала принад краси ні гріху.

Замітив, що вона вимавляє на східний лад букви "р" і слухав її оповіданя.

— Нераз звертає мені сестра увагу, що я тоді й тоді вика зала таку або сяку думку і так поступила, а я стаю здивована — для мене се зовсім чуже! Перечу, на чім світ стоїть, а вона покликуює свідків і ті доказують, що я в блуді... У мене була лиш одна приятелька. Властиво мала їх більше, але з тих одна розстала ся зі мною в смертельнім гніві і тепер виписує листи до иншої, в яких називає мене людиною злобною, без серця і каже, що ненавидить мене як пса.

Альва розсміяла ся горляним альтом.

— В своїм часі жила я також в приязни з автором книжки: "Авс майнем Медхен-Кнабен Лебен" що скриває ся під псевдонімом "Боди". Се було ще тоді, як був він дівчиною. Велике вражінє зроби на мені перший раз, як пізнала я його в однім жіночім товаристві в довгій, чорній сукни. Була се струнка брунетка з сафіровими очима. Звертала увагу всіх на себе.

Тож то було потішне, як одна з товаришок ночувала з ним в одній комнаті і він звірив ся перед нею із тайною! — Прибігла в ночи до нас з великим плачем жалю і розчарованнї!

Він тепер оженив ся і пробуває в Бергліні.

Криса звернув увагу на східну вимову р. Вона спитала.

— Чи на Вас зробила би вражінє така несподіванка?

— А на Вас?

Надумувала ся.

— Се залежить від людини і від хвилі...

Криса глянув на Альву з боку.

— Так, дійсно, що так... Для мене на цілком поважній основі прикра була би несподіванка, як би так пр. Ви перекинули ся мужщиною.

Альва зиркнула на него понад цвікер і схопила за кінці пальців.

— Та-ак? Чи справді так?

— Так. Скажу вам отверто: э тонкости, яких годі повірити мужчині. З ними можу розсліджувати питання і розмовляти про річи лише до якоїсь границі, натомість остає ще поза тим далекий світ в житю і в штуці, в який можна входити лише з женщиною... Але Ви зачали перше за ту одиноку свою приятельку, — що дієть ся з нею?

— Вона вмерла, тому три роки. Була за гімназіяльним учителем. Він був дуже добрий для неї; як вона вмерла, хотів отруїти ся, ну, а тепер все згадує за неї і ніколи не буде жинити ся, але він не подобаєть ся мені... То була моя одинока приятелька... Ми так розуміли ся, що взаємно відчитували свої думки... Вмерла на сухоти. Знала, що з нею лихо дієть ся і була готова, але в останнім часі думала лиш про житє і не надіяла ся смерти. Застала я її в ліжку. Така скулена бідняжка, дрібна.. Як би спала. Відвідую часто її гріб. Дивно се, що я ніяк не можу увити собі її мертву, лише все жива стоїть вона передімною. І то навіть в день забуваю часто, що вона вмерла, а маю вражінє, як би от недавно виділа ся з нею, або мала піти й відвідати її... По-за тим не люблю нікого.

— А матери?

Альва заперечила живо.

— Ох, матери не люблю! Все стараю ся робити їй на перекір і тішити мене, що вона всьо бере собі зараз до серця, гиги-ги! Вона в сути річи не зла жінка, але того рода, що я не стараю ся її навіть розуміти.. Що до батька, ну, його мені жаль. Він старий, недомагає вже, соває ногами, не довиджує, має свої застарілі погляди, чоловік се простий, але характерний. Не хочу тим сказати, що би мати робила що злого, ні, але вона не годна здобути ся на щось висшого. Се доволі образувана людина, знає Гетого, Шілєра, Гайного, знає багато з них на память. О, память у неї просто знаменита! Так. Орудує пла

вно французскою мовою. Худа, все рухлива, в кождий кут загляне, всього допильнує.... З нас всіх любить вона лише старшого брата. В него дивить ся вона як в Бога, бо в нїм вся її подоба і вдача. Тільки прикро їй, що він не женить ся. Се дразнить її материну гордість. Він був в молодшій віці зовсім инший. Ми дуже любили ся, Я поклала в нїм великі надії. Тепер подав ся на крайного філістра. Молодший брат зовсім иншої вдачі. Тільки жінку взяв собі не до пари. Я дуже його люблю, се на скрізь щира, отверта душа. У него прегарний, лагідний усміх... Знаєте, я маю одну мрію, одну постанову. Вона проста, звичайна, але я хочу спробувати, чи відважу ся на неї. Найтяжче зважити ся спалити всі мости за собою, а потім всьо одно.. В крайнім разі кулька в лоб, але се преці не найгірше і не страшне, правда?

— Шож се за плян?

— Бажаю виїхати до Бергліна. Не смійте ся, я упередила Вас з гори, що в тїм нічого надзвичайного.

— Алеж, я зовсім не смію ся, не маю зрештою права насмівати ся з нічиїх мрій... Лише не знаю, яку ціль мали би Ви в тїм...

— Ціль? Гм... Проста — втечи до Бергліна, досягнути волю, а що потім стало би ся зі мною, се для мене байдуже.

— Алеж чому саме той Берлін має бути для Вас якимсь раєм? Так само преці могли би Ви вибрати Калькуту, Смирну чи Архангельск!...

— Ні, для мене в тїм разі не всьо одно. Я люблю Берглін, тужу за ним... Маю там знайому людину. Була там навіть раз. Зрештою, пошукала би там працю в якій редакції. Працю всюди можна знайти. Я не бою ся праці.

— Адже так само можете працювати і, працюєте й тут.

— Ні, тут зовсім що инше. Тут я звязана, мушу оглядати ся на рідню, а там не числила би ся ні з ким.

— Слушайте, — сказав Крися, — мені видить ся, що Ви не носите ся з ніякими анархістичними думками, не виджу сего по Вас, отже здаєть ся мені, що те все, на що Ви відважили би ся в Берліні, можете так само і тут свобідно робити.

— Ну, то ще велике питанє... Я тут роблю то всьо, що му-

шу, а там була би вільна принайменше від всякого примусу.. Але як би там не було, старайтеся ніколи не критикувати і не збивати тої мозї одинокої постанови, а буду Вас уважати за доброго приятеля.

II,

По двох місяцях увиділи ся з-далека і прискорили до себе.

— Шож діє ся з Вами, що чувати!? — спитала Альва.

Звиняв ся перешкодами, але вона перебила.

— Я все тої засади, що хто без питання оправдує себе, той почуває ся до вини, отже лишім се, а говорім про що инше.

Відкинув остро голову і глянув на Альву.

— Перепрашаю! Як раз говорім про сю річ... Між моїми найближшими нема такого, який знав би мене. Нема навіть перед ким переповісти плянів, аби самому схопити непорочність творчої ідеї. Я не маю часу допильнувати своєї праці, але маю приятелів, у яких найде ся час, псувати її. Отже як я не э собою, то не можу видіти ся з людьми. Я опинив ся серед економічних обставин, в яких панує філософія стерва. Всі инші люди при стерві забувають ідею. Стерво придавило штуку, а вивело історію.

— Я хотіла би видіти Вас тоді, коли Ви не э собою.

— Мало цікавого, бо тоді мовчу, або клену як моряк і скачу з поверхів по Альпах та Гімалаях.

Тут надійшов знайомий урядник привитав ся, сказав, що завтра буде засіданє урядничого виділу і спитав Крису, чому він не був на останнім засіданю.

— Я преці не належу до виділу.

— Се нічо; гості такі як Ви, все для нас потрібні. Можете преці виказати свою думку і порадити нам не в одній пекучій справі. Я був певний, що Ви явите ся і чекав на Вас.

— Несподіване се, Ви за багато приписуєте мені, тимчасом я не маю опиту в урядничих справах, аби міг аж дораджувати і забирати в них голос.

Урядник не давав ся переконати.

— Лишіть критику на себе, а прийдіть конче завтра з панною Серпенс, я Вас прошу.

Криса відповів не думаючи:

— Не буду міг прийти завтра, бо в мене жінка хора.

Урядник здивував ся.

— Ви жонаті?

Криса глянув на Альву, вона поблідла так, що її малі очі поза цвікером ще більше звузили ся і стали студені і без краски як скло, але він засміяв ся в голос:

— А як-же? Ви не знаєте!? Се преці загально відома справа.

— Я би був ніколи не сподівав ся сего й не можу собі уявити Вас жонатого!

Урядник розпращав ся, Криса взяв Альву під руку і йшли боком ринку. Був лихий, що так скоро без застанови виявив ся з одного зі своїх найбільших болів.

Він не вилічив ся ще з одної молсої хиби: шукати близької душі поза людським сьвітом, відкривати далекі, утаєні об'єкти. А поводив ся в тім дусі з запалом, терпеливістю і посвятою артиста і природника, який гонить не для себе, лиш за здобутками для штуки і науки.

Коли-ж тепер зайшла ся несподівана обставина, то Альва не буде вже поводити ся свобідно, самостійно, але буде звязана закостенілою моралю своєї міщанської рідні та зведеного суспільства.

Криса зареготав ся на силу:

— І Ви також не знали, що я жонатий?

Альва за весь час не придумала нічого, лиш відповіла сухо:

— Ні... Я навіть ніколи не застановляла ся над сим.

Він став поважний, попробував мягким рухом її рамя і говорив спокійно:

— Не бійте ся, моя жінка добра і культурна людина. Оно ди прийшла до мене товаришка. В кухні стоїть жінчина мати, жінка й її сестра, я цілую ся з товаришкою, вона розглянула ся і спаленіла, я представляю її своїм, веду в комнату, товаришка оповідає мені свою справу, я даю їй раду, але по якимсь часі виджу, що ми самі, а з кухні ніхто не входить. Отвиряю две рі і питаю, чому нас самих лишили, а мати відповідає спокій-

но: "Не маємо часу; треба допильнувати обіду, зрештою, по що будемо вам "перешкаджати".

— Я у себе дома не могла би бути така свобідна. Ніби ні чо би мені не сказали, аби зазначити, що мають велике довірє до мене, але я не могла би стерпіти, аби вони поводили ся зі мною так, що знають більше, ніж на ділі було би, а не хотять сего передомною показати. Страшенно ненавиджу таких хвиль, коли приловлю матір, або кого иншого зі своїх, як він під якою там покришкою слідить і стереже мене. Виправляю тоді велику авантуру, лючу ся і кричу.

— Ви вмієте лютити ся?

— Се не гарно вправді, але признаю ся, що потрафлю навіть дуже сердити ся і кричати...

— Хотів би я Вас видіти тоді.

В горлі Альви загравав клярнетовий сміх. По хвили дода-
ла:

— Ох, ті родичі, та рідня! Моя мрія — випровадити ся від них і замешкати по кавалірськи. Все мрію про маленький покоїк, такий, аби я лише сама могла в нїм бути і помістити ся зі всім, що мені треба.

— Малий покоїк давить душу. Мені здавало би ся все, що я в тюрмі і стіни потріскають від мене на сто вітрів. Я мрію про велику, обширну комнату, ясні стіни, одна від другої так далеко, щоби в сумерку здавало ся, що їм нема кінця. В однім куті лежанка, столик і поличка на книжки. А довкола тишина і спокій.

— І довго видержали би Ви серед такого спокою?

— Цілі літа! Лише від часу до часу виїхав би до великого міста, побув там трохи, оглянув що треба і гайда в тишу й самоту! Але працював би, творив чуда!

— Так самі, без живої душі?

— Но... хибі би найшла ся сестра по душі... Знаєте, я син люду і природи. Я розумію і відчуваю природу, але люблю бути серед неї лише сам. Найлюбійша людина в хаті, була би для мене завадою серед лісових дум. Як я серед природи сам, тоді зливаю ся з нею в один світ... Люблю весну, літо, осінь, але ненавиджу зими.

— Я люблю природу, але вона нераз дика, насильна. А що до зими, то ми ріжнимо ся в уподобанях, бо я люблю лише зиму.

Криса глянув здивований на Альву.

— Ви любите зиму? Таж в ній нема нічо живого, лише біла мертвота.

— Чому мертвота? Преці природа в зимі також живе.

— Як живе! Хиба відпочиває, спить.

— А відпочинок і сон, чи се не житэ?

— Так, але супроти весни, се майже студена смерть.

— Я не люблю весни, через її змінчивість.

— А богатство красок, пробудженэ життя на весні?

— А біла, непорочна краска зими не гарна?

— Гарна, але скучна. Я люблю житэ.

Альва стрясла ся.

— Ох, я не люблю життя. Не перечу, що воно може мати для людей принаду, але я волію смерть.

Криса глянув на неї.

— Так-так, — додала вона з дитинячим спокоєм. — Знаєте, я оправдую самовбійства і сама навіть мрію про самовбійство.

— Шож з Вами діє ся? спитав Криса. — Ви певно пережили якісь сумні історії, розчарованя.

— Ні, борони Боже! У мене не було зовсім ніяких історій, лише сіре, одностайне житэ.

— А звідки-ж ті думки про самобійство?

Альва говорила спокійно.

— Звичайно мають люди якусь мету перед собою, що їх вяже, дає їм вдоволенэ і вони мають для чого, чи для кого жити, а я не маю жадної ціли, в додатку зовсім ні до чого не надаю ся, не представляю ніякої вартости ні для себе, ні для людей, нічим не визначаю ся, ні до чого не маю здібности.... Взагалі такий собі з мене безвартний непотріб, завада, бараняча голова тай годі! Жити так, як би я хотіла — не можу, а так як треба — не вмію, отже найліпше уступити ся людям... Так одного гарного ранка, довідаєте ся лише, що мене вже нема. Не буде по кім жалувати, але підете на похорон?

Sia
to work

— Ні, заявляю Вам з гори, що не піду!

— Та-а-к? А, гарно! Се по приятельски?

— Я приятель лише в житєвій боротьбі, а хорих і смерти не люблю.... Зрештою не говорім нині про се.... От, я мав Вас про що иншого спитати,

— Прошу.

— Тямите, як ми за другим разом по наших познайомленю ішли до різьбаря Н.?

— Так, тямлю.

— Скажіть мені отверто, що думали Ви тоді, як ми йшли до його робітні?

Альва станула здивована.

— Чому питаєте? Я тоді над нічим особлившим не думала.

— Може не пригадуєте добре....

— Алеж навпаки, дуже добре тямлю ту хвилю! Ми йшли до робітні Н. і мали оглянути його різьби.

— Но, но, і щож більше?

— Не застали його і вернули ся.

— А чогож Ви тоді так поблїдли, майже зелені стали?

— Я поблїдла? Ні... так не могло бути... Чого? Преці не було до того ніякої причини!

— Даруйте, я думав, що Ви тоді зі страхом ідете зі мною. Зрештою, в тім не було би нічого дивного... Видіти чоловіка другий раз в житю і йти з ним чорт зна, куди...

— Але-ж Ви засадничо ошибаєте ся. Я преці не мала ніякої причини бояти ся Вас. Скажу лише стільки, що саме тоді як ми йшли якоюсь вулицею Ви взяли мене під руку, то мене се вразило, але чому, сама не знаю і давно забула.

Криса засміяв ся.

— Люблю все, щоби товариш, який іде зі мною під руку, був певний і свідомий сили з мого боку і хочу також пересвідчити ся про його силу.

А в душі подумав: Що варта дівчина чи жінка, пізнаю все по руці і рамени.

Альва спитала:

— Котра се година може бути?

— Дев'ята.

— Так пізно! Треба йти домів, там вже десь повечеряли і не знають, де я поділа ся. Ах, той родинний дім! Оноди питаю батька, ги-ги-ги, любите мене тату? — Люблю, — каже він. — А як би я вийшла за католика? — то я би тебе забив! — І се така ваша любов? — питаю його. На те, він бідака не вмів вже мені нічого відповісти. Я нераз думаю над тим, що би вихрестити ся... Як Ви задивлюєте ся на се?

— Се цілком непотрібне. Анї теперішний стан ні в чім Вас не вяже, анї персхід на католицізм, поза чисто формальними церемоніями, не дасть Вам ніяких здобутків. В освіченім товаристві вийшли ті питання давно з моди. Але скажу Вам, що прмій батько, мужик радив мені подружити ся з Жидівкою. "Се розумний, прохирний нарід" — говорив він нераз про Жидів.

Станули перед брамою камениці.

— Коли-ж увидимо ся знов?

Вона була нерішена.

— Завтра, — сказав Криса.

— Що завтра за день?

— Середа.

— Ні, завтра маю піти в одно місце зі сестрою. Вона вимогла у мене, що все один день в тижни маю посвятити для неї... Може позавтра?...

— Добре, нехай буде в п'ятницю, в тім часі, що нині.

Альва стиснула пальці Криси, але не хотіла ще відходити.

Криса обіймив її руку по мужеськи і потрясав.

— Доброї ночі, спокійного сну, всякі дурниці про смерть і самобійства нехай щезнуть від Вас! Думайте про життє. В нім більше тайн, ніж в смерти.

— Думати про життє?

— Так! Добраніч!

Махнув по лицарськи високо капелюхом в гору.

В брамі оглянула ся вона.

Стояв гордий, могучий і махнув ще раз капелюхом в го

ру.

Усміхнена склонила головою і пішла в сіни.

Вертав через місто. Поволи налетіли його думки, почув ся відірваний від цілого світа. За ним нічого, перед ним лише він сам і його творчість. Похилив ся і живо в поперек і серединою вулиць тікав від товпи. Пригадав собі, що жінка виїхала в лічничу оселю, перед ним замаячили стіни чужої, винаймленої хати.

Згадав Альву і смутно стало йому тепер без неї, як би щось ліпше, дороге відірвало ся від нього.

ішов розмаховим кроком і думав, де би знайти тихий кут і спочити на годину. Обминав ресторан і каварню, в якім був гамір, там і могли найти ся знайомі такі, що саме вту пору мали би до нього якесь діло або незнайомі, що його знають, фотографували би очима кожний його рух.

Опинив ся на далекій вулиці і зайшов в наружний шинок в остатну кімнату.

Тут лише при однім столику сидів вахмайстер від санітетів з головою бульдога і студент ветеринарії, шия як у хорта і перечили ся над цінами яловичого мяса і дичини, врешті зійшли на качки, зарізані і живі, які приносять мужики з села.

Криса вдивив ся в старий штих на стіні. Був се його улюблений образ: Наполэон по битві під Ватерльо.

— Ми все оба в однім шинку сходимо ся.

Наполэон сидів в мужицькій хаті, похилений коло великого коминка і дивив ся в ватру. По-за його плечима мати-робітниця тулить дитину до груди.

— Нерви, брате, — подумав Криса.

Прийшов пізно в свою кімнату. В памяти стояла Альва, він говорив на голос.

— Так се цікава, ліпша людина.

Приловив себе на голосній розмові і засміяв ся на цілу хату.

Упав зморений на ліжку і пригортав тїнь Альви, ніжно як з яву святої.

Встав хитким кроком, засьвітив і списував на картці питаня до Альви та зазначував свої уваги.

Була північ, Криса збудив ся з задуми, вдарив кулаком в стіл і крикнув:

— А преці то всьо смішне і дурне!

III.

Альва зачала розмову про одну товаришку та про її лист до другої товаришки, де називає Альву-підлою, ідіоткою, людиною без серця, з гадючим жалом, яка не повинна жити на світі і т. д. і т. д. Тут Альва заграла клярнетовим сміхом, але по хвили глянула на Крису і сказала:

— Деякі люди бувають тепер за світами і навіть не знають, де вони, хто коло них і що говорить.

— Прошу, прошу, я слухаю...

— Ні, се дійсно не цікаве, але я оповідаю тому, що воно як раз вчора стало ся. Зрештою я розумію се і не люблю, коли хто штучно чинить ся, що його щось займає.

Криса схилив голову і слівдив незначно хід Альви. Плавним рухом тіла на право ставала вона лівою ногою все на п'яту, стопа опадала криво до середини, Альва скручувала ся на ліво і ставала правою стопою просто на перед.

Ішли під руки, він глянув на неї, вона слідила його хитро лівим оком з підліб'я, те око було неспокійне, профіль здригав як лист осики, вона кивнула головою, бо капелюх висунув ся понад чоло.

На розі вулиці каліка витягнув до них руку, Криса дав йому гріш, обоє пішли далі.

— Такі ества повинні стріляти ся, або повинна бути така інституція, що витроювала би їх.

— На що? — спитав Криса.

— Аби не мучило ся то все.

— Відки Ви можете знати, що життє не має для таких бідаків своїх обовязків і принад?

— Се ества до тої степені упосліджені, що не мають навіть відваги ні сили покінчити з життєм, лише воліють мучити ся і бути завадою для інших людей.

Криса здивував ся.

— Але-ж так, цілком певно, я знаю се.. Вони тому держать ся життя, що у них за мала інтелігенція.

— Відки Ви можете знати, що у них слабша інтелігенція, ніж у т. зв. здорових? Преці каліки на тілі, бувають звичайно.

цілком здорові на умі.

— Я не перечу, що між ними можуть бути одиниці, які в наслідок якогось нещастя попали в нужду і мусять витягати руки, але більшість преці, се зовсім непотрібний додаток до приємностей сего світа.

— Саме говорю про загал і по моїй думці, се інтелігентнійші люди від своїх здорових братів. Вже хоч би через саме каліцтво і терпінэ.

— Ах, я розумію інтелігенцію, вироблену через духове терпінэ, але фізичне лише затуплюэ.

— Я знов думаю, що подвійне терпінэ вироблюэ два рази більшу інтелігенцію.

— Не годжу ся з тим поглядом.

По дорозі в парк сказала Альва.

— Я вже кілька разів мала спитати, який Ваш погляд на отсю подію: Один молодий чоловік з інтелігентної сімї захо-рував невилічимо на нерви і його мали відвезти до дому боже вільних, але щоби се не зробило на нїм вражіня, сказали йому, що везуть його десь там на лічничу стацію, де би він мав спо-кій і всякі вигоди. Коли приймемо засаду, що брехня э зла, а правда добра, а його рідня преці збрехала, отже ходить мені о се, котра дорога була би в сім випадку етична, чи так, як во-ни поступили, чи коли би були хорому сказали цілком отвер-то щиру правду?

Криса говорив з застановою.

— Коли рідня руководила ся любовю зглядом хорого, то в сім случаю брехня була етична, бо мала на ціли його здоров-лэ.

— Алеж він невилічимо хорий і коли лише відвезуть його до дому божевільних і він пізнаэ, що вони його звели і коли представимо собі муку того чоловіка потім, чи будемо могли назвати їх поступок етичним?

— Перепрашаю! Передовсім не признаю стійности виро-кам на життэ ані на смерть, бо в практиці богато маэмо при-мірів, що не один, якого лікарі покинули, вийшов, а не один, який уходив за легко вилічимого, нагло помер. Лікарі так са-мо люди як їх пацієнти. Доки чоловік живий, доти повинно

ся примінювати до нього всі способи і ніколи ніхто не повинен пускати життя чоловіка з заложеними руками слабкої людської науки. У одного директора школи, мимоходом кажучи, дуже розумного чоловіка, захорувала одинока донечка. Мучила ся довгий час, врешті лікарі махнули рукою і лишили її на опіку божу. Батько в безсонниці і розпуці приглядавав ся передсмертним мукам дитини, нараз впла йому думка, дати їй більшу скількість морфіни і вкоротити страшенні муки. Вже забирав ся до сього діла, аж тут збудила ся мати і здержала його за руку. Тої ночі дитина перебула крізу, а нині дівчина з неї як грім... Отже що до брехні, про яку ми зачали, то не вхожу в подробиці, о скільки вона щасливо удала ся, але беру під увагу взагалі етичну ціль тої рідні супроти хорого. Нервово хорий, тим самим ненормальний і правда для нього так само як в деяких разях для дитини, була би тут небезпечна.

Сутінь застелювала від заходу дикий парк.

Альва оповідала знов про якусь товаришку, але Криса своїм звичаєм не слухав слів, лише далекого гомону, який тремтів поза її голосом.

Не міг нічого відкрити.

Ішли обоє поволи аляями, він тримав її під руку, притискав від часу до часу її рамя, відчував мягоньке горяче тіло, вона здригала, мовкла, стискала потайки його пальці, набирала напрасно духу так, що чув її горячий віддих. Іскра з хоронито мягкого рамени одурювала його, блідий профіль Альви тремтів, її око слідило Крису хитро з під бров понад цвікер.

Глянув на неї і по незлічимий раз губив ся знов в питаннях: що криє ся під тим оком? Раз було воно полохливе, непевне, підзорливе, фальшиве, то за хвилю гляділо в нього зі студеною грозою і йому здавало ся, що коли-б дозволив собі на свобіднійший крок, то в ту мить блиснув би ніж або револьвер коло його груди, або що найменше: могла би вона кинути ся на нього, як людина, яка попала в острый шал.

Поглубляв ту загадку й анї в загальнім вражіню анї в подробицях не міг повірити Альви ні до чого, що лише знав і бачив в живій і мертвій природі.

Тайна сеї дівчини зачала притягати його як чар отруї. З замкового павільона виглядало світло крізь венецьке вікно. Обоє приглядали ся, як те світло ховало ся поза тіни гилляк, то виринали рівним колесом вікна.

— Знаєте, я від якогось часу цілком забула за Берглін. Не знаю чому, забула я про свою одну постанову й одну мрію свободи. Щось недобре діє ся зі мною. Найгірше, коли чоловік не годен доконати своєї постанови. Такий чоловік не варт нічого... Не знаю, хто тут винен... Найліпше признати ся самому до вини і жадати найбільше від себе самого.

Вчера станув передо мною спомин з перед кількох літ. В нім нема властиво нічо цікавого. Се була прогулька в гори. Була тоді сестра, тета і два молоді люди. Одного дня ціле товариство лишило ся на поляні, а я з одним з тих молодих пустила ся висше, в полонину. Ми розмовляли по дорозі, але я потім була змучена, ні, не так змучена, але не мала охоти йти далі. Він обіцював мені гарний краєвид з гори, до самого верха не було вже далеко, але я не хотіла драпати ся висше... Не знаю, чому мені вчера прийшов сей образ в спомині... Я думаю за Вас...

— Що то є, — перебив Криса, — що у вашій жіночій парафії ніколи не знають: чому, що, відки і т. д. Я навпаки — все знаю, що зі мною діє ся: відки такий або инший спомин, думка, чи настрої налетів на мене... Але не в сім річ... Отже зі мною пішли би Ви висше?

Альва притулила ся до його рамени.

— Так. В тім преці нічого дивного. Той чоловік поводит ся тоді цілком статочно, не міг мені преці нічо злого зробити, але я — ну, не хотіла з ним йти далі, і кінець.

Криса повів її сходами у замковий павільон. Зайшли в простору, білу салю. Серединою був довжезний стіл, застелений скатертю. Не було тут ані одного чоловіка, лиш тишина. Господар, Німець, старший мужчина, з заличками, подав чайник і фляшку.

Криса показав на плетений фотель на бічнім місци, Альва сіла, він коло неї. Пробував заходити ся коло чайника, але Альва встала.

— Позвольте, я виручу Вас.

Криса хотів наляти вина дівчині, вона живо заперечила.

— Я не вживаю жадних трунків. Дивіть!

"Елютерія".

— Я не алкогольк, але признаю йому нераз творчу пружину.

— Я знов не терплю жадних трунків. Знала одного досить інтелігентного чоловіка і ми жили в приятні, але раз коли увиділа, як він з насолодою попиває вино, то зірвала з ним.

— То може Вас буде разити, що я пю?

— Е, ні, зовсім ні. Я говорю лише про той його вираз, що мене тоді в тій хвили так неприємно вразив.

Криса вчув холод по плечах, просив Альву встати, закинув на фотель свій "розбійницький" як називав плащ з пелериною й обгорнув дівчину, а сам присунувся коло неї і розгрівав себе горячим напоєм.

— Чи уважаєте, як тут просторо, гарно, яка тут святинна тишина! Де тепер всі наші приятелі і вороги!? Знаєте, я дуже Вам вдячний за товариство. Не вмю плакати перед ніким і відси страшенний біль і велика туга за таємним сонцем. Але тішуся Вами. Маю велике довірє до Вас. Видить ся мені, я майже певний сего, що Ви мені ніколи не спроневірите ся... Знаєте, се смішне, але виявлю Вам: я сеї ночі розмовляв голосно з Вами, сам серед чотирох стін, га-га! Потім списував всьо, про що забув Вам сказати, чи спитати Вас...

— Маєте тут може при собі? — спитала живо Альва.

— Маю, але се пуста, я тямлю всьо нині. Зрештою, о, дивіть, з тут. Передовсім застановила мене Ваша самобійча манія. Під тим мусить щось крити ся. Коли-б я заслужив на довірє, то виявить мені всьо, мене нічо не зрадить, а Вам стане лєкше.

— Алеж прошу мені вірити, що у мене ніколи нічо замітнійшого не зайшло — я так собі — постановила тай вже..

Криса подразнив ся.

— Якже можна так без глибших причин бажати смерти, сеж нездорове у Вас! Смерть нічим не цікава і годі через загу-блений черевик відбирати собі житє!

Альва розсміяла ся в голос.

— Ги-ги, через загублений черевик! Се подобає ся мені! Влучно сказане!

Криса продовжав свою річ.

— От, видите, ми так виїмково зійшли ся на сїм світї, Ви представляєте для мене, як артиста, важний проблєм. Хто зна, яка історія зачне ся між нами — на всякий спосіб — гарна, ясна — Ви можете самі для себе у власних очах не представляти, як повідаєте, ніякої вартости, але для мене Ви маєте вартість! І так ні сіло ні пало, хотїли би позбавити себе житя!?

— Якуж я можу мати вагу для Вас?

— Се Вас зовсїм не повинно обходити. Скажу Вам ще де що, видите, я балакун, правда, се смішне; але вірте, я цілі літа мовчу, лише перед Вами так розходив ся... Видите — тут Криса схилив ся до уха Альви і говорив острим, але певним півголосом — я маю нераз серед темних ночий хвилю, що паду до Ваших ніг і цілую їх...

Альва похилила голову в долоні і сказала глухо, несміливо.

— Мене вразило, що Ви мене оноди, ні, се було вже кілька разів.

— Що? — питав Криса.

— Поцілували в руку. Я не достойна того... Я радше Вас повинна би... Я зразу кілька ночий не могла спати...

Тут злетїв її цвікер, Криса підіймив його, відложив на стіл, взяв її за руки і вдивляв ся в очи. Відхилила ся, відвернула на половину голову й гляділа потай на него. Тепер її очи мали зовсїм инший, дивний вираз. Був в них скритий, солодкоквасний усміх, який притягав Крису, як зачарований напій.

Мала на голові гарний, плюшевий капелюх з великими крисами, які опали на потилицю і відслонювали не високе, але хлопяче, досить широке чоло.

Криса забажав видіти її голову, бо все видав лиш в капелюсі. Витягав поволи довгі шпильки, здіймив капелюх і зачав приглядати ся Альві з близька. Вона крила лице в долоні. Він взяв її знов за обі руки. Вона відхилила ся в бік і гляділа крадки на него з під-ліба з тим самим солодко-отруйним у

сміхом. Гладка фризура спливала дрібними філями від розділу на середині голови в вузол на потилицю.

Водив ніжно пальцями по її подовжнім личку, прогладив густі, оріхові брови, взяв під бороду як дитину, похилився до її уха і шептав:

— Я мав нераз страшенну охоту вицілувати Вас, але боявся, щоби...

— Щоби? — спитала не дивлячи ся на него...

— Щоби Ви не вибили мене...

Всміхнула ся.

Він зітхнув з глибини і вдарив себе п'ястком в грудь як в бодню.

— Страшений огонь палає тут.

Розвів рамена навколо її голови, як би мав захистити перед таємним нещастєм, але нараз ті рамена згорнули ся і він зачав її цілувати горячо, сильно, врешті збудив ся, притулив лице до її уст, а коли почув її цілунок, впав в обморік. Висунув її на свої коліна, оплів обіймами і притис до груди.

Альва попала в безсилу сонність, Криса вслухав ся в глуху тишу замкової комнати. Вкінці збудив його шум парку, він посадив дівчину на фотель, а сам встав і сказав сухим, здавленим голосом.

— Ходім!

Була зломана, він підіймив її і помагав натягнути загортку. Дрожала, рамена здеревіли і не входили в рукави, він одягав її з трудом і серед того обіймив її в половину і пригорнув знов сильно до груди. Стояли так якийсь час, аж почули, що ноги під ними вгинають ся і вони готові впасти на землю. Криса добув всеї сили, взяв дівчину під руку й обоє вийшли, тяжким, деревляним кроком, як не на своїх ногах. На стрімких сходах на дворі обіймила їх п'ятьма осіннього вечера.

Криса майже зніс дівчину як сніп під пахою. В парку було темно і понуро, вітер шумів деревами.

— Клямка запала, — простогнав Криса. Тепер вже знаємо, чим ми для себе і яка наша дорога.

Її упав цвікер, Криса схилив ся, одною рукою держав дівчину, другою совав по землі.

— Нехай летить, — промовила вона.

По хвили налапав він цвікер, сховав в кишеню і схилений дивився під ноги, щоби не зійти зі стежки.

Альва трясла ся, дзвонила зубами, бубоніла без звязи, врешті зітхнула і махнула рукою, як за чимсь, що на віки пропало.

Здивувало се Крису, але не міг добути з неї слова.

Мовчки вийшли на світло і рух міських вулиць. Альва подала ся цілою вагою на плече Криси і водила довкола здивованими очима, як би у перше найшла ся, серед сего світла і руху.

Станули перед брамою. Тепер вона між своїх, а він між чотири стіни.

Держали ся за руки.

З її лица зeszла краса і вираз як з поблеклого образа, лише замерз усміх як на масці і вона сказала не своїм голо-сом:

— Властиво нічо злого не стало ся...

Криса стямив ся.

— Певно, що так! Преці між нами ніколи нічого злого не може зайти!... Побачимо ся завтра, добре?

— Добре....

Станув на площі, обсаженій деревами, зложив пальці у пригорші і вдарив з таким гуком, що пара людей кинула ся як від вистрілу і скочила в бік.

— А тепер підемо на горівку! — шепнув він і скрутив в бічну вулицю.

IV.

Проходжували ся по площі, засадженій деревами і корчами. Не було тут світла ні людей, обоє снували ся вуличками як тіни.

— Те щя вчера зайшло, розвіяло безповоротно всі мої мрії, — сказала півголосом Альва і махнула з жалем рукою. — Так, так, не верне ся ніколи...

— Я тебе зовсім не розумію, — шепнув Криса.

— Я жила лише тою мрією, що буду для тебе приятелькою, нічим більше — тим часом... Така вже моя судьба, що

все так скоро мушу будити ся до дійсности... Я тут все винна, але преці ніколи не мала навіть на думці подобати ся тобі як женщина... Яким чином на се вийшло, не можу зрозуміти. Видно, я вже ніколи нікому ні на що ліпшого не придам ся.

Знаєш коли я перший раз тебе пізнала, тоді на зборах, то впала мені думка, що ти зовсім инший, ніж всі мужчини, видко се було з виразу твоїх очей і з чола й я мала тебе за виїмкового чоловіка, тимчасом, сеї ночі прийшло мені на... ні, менше з тим..

— Ну, що-ж? Скажи! Що я такий як всі инші, правда?

— Не гнівай ся, але дійсно така думка прийшла мені.

Криса розсміяв ся.

— Се так лише зразу тобі здаєть ся! Побачиш, що чим ближше заживеш зі мною, тим инший буду від всіх мужчин і тим менше будеш мене розуміти, аж вкінці здвигнеш тільки раменами і прийдеш до пересвідчення, що зовсім не знаєш мене!

Альва станула і спитала:

— Чи дійсно так мало би бути!

— Так все у мене бувало і се знов моя судьба...

— Чому-ж воно так?

Криса вдивив ся перед себе в темряву і говорив спокійно:

— Я розумію й відчуваю у людей кожний найлекший від рух на дні душі і те розумінє дає мені змогу жити між ними, о скільки сього вимагає конечна комедія сірого дня, але ціле те людське житє довкола мене, суспільне, семейне, товариське, все що людське, чи зле воно, чи добре — все для мене чуже й я безвихідно чую ся самотний на кождім кроці, в кождій стрічї з всяким чоловіком, а виїмків за ціле своє житє можу вичислити дуже легко, бо лише кілька і то з поодиноких хвиль, можу вичислити дуже легко, бо такі хвилі вбивають ся добре в память. Я син природи і поневоленого народа, який мовчить і смутну думу думає і тому лиш серед люду і серед природи не давить мене тягар самоти. Але й не легко найдеш такого, що в душі народа і природи, чув би свою душу. Мого народа і природу в рідній Україні мало хто розуміє і відчуває і тому

ми безнадійно смутні і все довкола нас чуже. Я не можу уявити себе в звязи з якимсь гуртом, а навіть з одним чоловіком. Такого я не стрічав і здаєть ся мені, що його зовсім нема на світі. Відси то виходить, що чим більше зживаєть ся хто зі мною поверховно, скажім "фізично", тим менше розуміє мене духово і чим простійше я виповідаю себе і стараю ся, щоб мене не розуміли, тим більше люди без світла любови до народа і природи, блукають по манівцях і гублять ся в сітях перехресних стежок. Знаєш, я люблю людей, знаю їх слабости, гидкі і гарні прояви, вмю вирозуміти, оправдати і се вистарчило би для мене як чоловіка. Стрічаю не раз в людях ніжні, діточі прикмети і вмю пригорнути, загірті щиро ті гарні дари. Люблю давати дітям забавки. Всі ми супроти смерти рівні. Тоді сам відновлюю ся на душі і добрий вчинок дає мені осолоду, радість, забутє... Але ходить тут о другий бік мозі душі, ходить о поета. Буває часом, що і для мене чогось треба. Відради, глибокого зрозуміння, широго слова, — се преці ясне, природне. Блукаю тоді серед юрби і шукаю. Шукаю чоловіка.. Ходжу блукаю, аж тут назустріч іде давний приятель, або знайомий, з яким знав ся я з далека, але чував про його подвиги, заслуги, характер. Він ловить мене, або я його як новий світ, ведемо ся "з гонором" в шинок чи в каварню вияви йдуть повинею з захватом аж до ранку, врешті пересвідчую ся, що сто-долу, яка так гарно цілу ніч горіла — я підпалив. Ну, нічого. Лишаю мого давнього приятеля, чи шановного знайомого на його власних силах і довідую ся ще раз, що він зробив знаменитий інтерес на волах, або дослужив ся висшого офіцерського степеня і мріє тепер про переклад "Дінстреглément" на нашу мову. Робить навіть тобі предложенє: він дасть гроші, а ти зладь переклад. Вправді у тебе мало часу і твоя праця, ну — так, безперечно то-то, але се ганьба, що всі народи мають в своїх мовах ту потрібну книжку, а ми ні!

Ліве око Криси було глибоке і спокійне як темрява, праве звужувало ся і миготіло як вечірня зоря. Він говорив далі.

— Дар любови має ті самі дороги, що праця, талант, геній, але вертаю до основи... В моїй душі нема ані одної струни до особистої власности. Люблю мертві і живі постаті серед

природи і людей в незалежній свободі, незв'язаній правом приватного властителя. Кожда річ має свою індивідуальну характеристику і се цікавить мене, але ніколи не міг би я уявити собі якої-небудь людини як свою приватну власність. Кажу твердо і широко, а ти застанови ся, о скільки я тут маю що-небудь спільного з загородою самців, до яких рівняєш мене.

Був лихий, роздражнений і подумав: "Там до чорта! Во на гадає, що я хочу мати з неї коханку!"

Душа артиста була вражена до глибини і він став знов смутний в своїй безмежній тузі за иншим світом і красшою людиною.

"Так, так, для мене нема нікого на сім студеним світі", — подумав і сказав по хвилі:

— От тобі перший примір, як мене люде розуміють.

— Але-ж ні, — перебила вона.

— Як же ні, то-ж посуджуєш мене о низьке самолюбє й пі дозриваєш, що важу на твоє тіло!

— Але-ж ні, зовсім ні!

— В такім разі чого-ж махаєш зрезигновано рукою і чуєш жаль до мене, що я розчарував тебе і розвіяв твої мрії!

— Я тобі закинула, що ти розвіяв мої мрії? Ні-ї, се житє розвіяло їх. І тут я лише винна... Зрештою, невільно мені помилити ся анї на хвилю?

Станула на проти нього, стиснула його руку, дивила ся з-під бров в його очи і питала поважно:

— Не віль-но? Не віль-но?

Махнула в долину головою, бо капелюх зісунув ся на зад голови.

Того вечера вертав Криса розсіяний домів і не міг зібрати думок.

Ходив по своїй кімнаті і з гирким насміхом наслідував східну вимову.

— Рр-г, ррг, ррг!...

Здавало ся, що крук літає і краче над ним.

V.

Чекав на неї коло парку.

В кілька хвиль по означеній годині, заздрів далеко кри

сатий капелюх, піднесене в гору бліде обличчя, очи губили ся за склами так, що їх не було видко, її тонка, похилена вперед постать линула до нього таким виїмковим рухом, що він даром силував ся знайти порівнаня до нього.

Махнув в гору капелюхом, вона здалека як все бачила вже його і кивнула головою. Зближала ся до нього, він дивив ся в її розсіяні риси зі змерзлим, квасковатим усміхом.

Була задихана, подала як звичайно ліву руку і стиснула нагло його пальці. В початках разило се його, тепер привик — і се було для нього цікаве.

— Як ся маєш? Може спізнала ся я!?

— Ні-ї, зовсім ні.

— Але ти може довше вже чекав на мене?

— Так, але вийшов скорше.

— Ну, то добре, що не моя в тім вина.

Опинили ся коло своєї лавки.

— Може не будемо сідати?

— Чому?

— Як ти змучений, то сідаймо, але де инде.

— Чому?

— Не люблю отих цвітів, — показала парасолькою на сині іриси, якими був свіжо засаджений великий круг довкола.

— Чому не любиш? Вони нагадують мені хижацькі, комахоїди цвіти.

Ходили довго мовчки, врешті Альва зачала оповідати.

— В сусідстві там у нас є одна дівчина, що має падавку. Се страшна, огидна слабість... Такий людині кожний, що лише добра для неї бажає, повинен підсунути трутизну, аби навіть не знала, коли її смерть захопить. Правда?

Криса здвигнув раменами. Був подражнений.

— Э багато родів епілэпсії. Де-які дають ся стерпіти, а навітьвилічити. Але взагалі не розумію, відки чоловік може мати право трюти, чи в инший спосіб убивати другого чоловіка?

— Не розумієш? Те право осягає ся лише через любов. Коли-б ти полюбив якусь людину, а потім довідав ся, що вона невилічимо хора, то не старав би ся вкоротити її мук?

— Ні, ніколи таких тайн не брав би я на свою руку.

— А коли-б така людина сама прохала тебе о се?

— І в такім разі не зважив би ся на сей крок. Кождий чоловік повинен відповідати сам за себе.

— А коли-б вона не мала відваги наложити на себе руку?

— Ти поставила в заложеню любов, отже не розумію, чому людина з падавкою мала би стратити всю вартість житя і краси і чому в хвилях свідомости мала би знайти менше щастя, ніж в смерті?

Альва перескочила несподівано на зовсім иншу тему.

— Сеї ночі сперечали ся ми обі з сестрою. Наш пес не давав спокою і кількома опадами будив нас. Привик спати з нами. Але більше любить зі мною. Такє біле сотворінє. Я люблю лише два єства: сестру і його. І сестра його любить. Вона зажурила би ся на смерть, як би він вгинув. Вің любить часом зайти і вкусити в руку нашу сусідку, або роздерти на ній сукню. Що тоді гамору і вереску!

— Над чим же ви сперечали ся, — перебив Криса.

— Ага, ми сперечали ся над тим, чи може бути приятнь між мужчиною і женщиною? Я давала докази, що так, а сестра була тої думки, що приятнь між женщиною і мужчиною цілком немислима.

— Скажи сестрі, що примірів такої приятни найбільше на світі. Кожде сопружество —

— Е, ні! Сопружество, се-ж преці не приятнь, се радше любов.

— От, бачиш! А я додам ще ненависть, чого-ж більше хочете? В приятни і любові треба передовсім зжити ся.

— Суперечка з сестрою настала з приводу штуки Гавптна на "Перед сходом сонця", на якій були ми вчора. Але мені ходить о се, чи взагалі між мужчиною і женщиною може бути сама чиста приятнь без ніяких побічних зглядів.

— Можливо й се у виїмкових людей, але беручи справу природно, годі уявити собі цвіт, який ріс би літаючи в воздуці, без коріня в землі.

— Сеї ночі відновив ся мені знов той спомин з гір, — я вже оповідала тобі.

— І що-ж?

— Уперед була би я пішла з тобою.

— А тепер бояла-б ся!

— Ні, зовсім не те, але надумувала би ся, чи піти, чи ні...

А се просто з тої причини, що я стратила віру в себе, в свою силу, взагалі у все. Давнійше могла я доконати всяку постанову, а тепер навіть не укладаю ніяких плянів, бо все чорти беруть... Страшенне з мене ледащо.

— Цікавий я, що то з нами буде за десять літ? — сказав він задумчиво.

Сходили в круту, темну і дику аляю.

— Щоб ти робив, як би так вискочили тут, на нас розбишаки?

Криса вложив руку в кишеню, обіймив долонею малий пістоль, потиснув з боку пружину так, що люфка відскочила на завісці і викинула патрон, потім виняв се дрібне оружє і показав дівчині.

Приглядала ся і сказала:

— Мушу конечно справити собі револьвер.

— На що тобі?

— Так. Люблю всякі трутини, револьвери, кинжали і такі інші гарні річи. Се часом може придати ся....

Сіли на лавку на скрутї.

Западав вечір. Між деревами перелетїла сова і шибали лилики, горою гомонїли прохожі.

Альва рисувала без пляну парасолькою на піску, Криса похилив ся і думав. Згодї притулив ся боком до дівчини, потім обняв її стан, потім пригорнув і зачав цілувати. Була холодна як вечір довкола. Похилила ся, підперла голову рукою, сидїла непорушно, на віях нависла сльоза і впала на руку Криса. Потім друга, третя. Не боронив їй плакати, лише вглубив ся в тишину смутку.

— Ох, ти повинен обминати мене, — я порошно, труп, — сказала гробовим шепотом.

Не знав, що дієть ся з нею. "Може вона має чахотку?" — спитав себе в душі. "На всякій спосіб, чого-ж криєть ся перед мною!?"

Пригорнув її всею силою і вцілував ся в уста довго, як в затроєну чарку.

Виходили з алєї в гору, вона опала на його рамя, ішла нога за ногою і питала що хвилі:

— Не гніваєш ся на мене? Вибачаєш мені? Я безумна. Не гордиш мною?

— За що? — спитав здивований.

— За мій глупий, бабський плач.

Глянув на її блідо - синяву маску з замерзлим усміхом.

Перед виходом на беріг пригорнув її, аж підіймив з землі й вцілував ся в уста, в безконечність, як в цвіт забутя.

На горі Альва отямила ся і була спокійна і лагідна.

Коли переходили вулицею Криса спитав її:

— Ти не таїш нічого перед мною?

Глянула на него здивована і заперечила головою.

— Ні-ї, рішучо ні! Чому питаєш?

— Вір мені, клянуся на всьо найдорожше, що хоч би ти була калікою, не мала руки, чи ноги, мала сухоти, чи яку иншу хибу, я ніколи не міг би забути тебе, ніколи не міг би тебе покинути. Я бажаю твоєї дружньої душі, для мене твоя душа дорога.

— Мені органічно нічого не хибує, я цілком здорова.

— Щож тобі властиво долягає, що ти часто робиш вражінє, як би крила ся з чим, як би терпіла щось таємного?

— Чи справді я так негарно виглядаю? Се може лиш так здаєть ся. Можливо, що деякий спомин лишив на мені такий недобрый слід... Раз скривдив мене один... Властиво, годі назвати се кривдою... Я мала тоді ледви тринайцять, чотирнайцять літ... не більше. Він був трохи старший.. Ми бавили ся самі і тоді... Але се преці дрібниця, до якої годі привязувати яку не-будь вагу. Я давно вже забула про се, лиш часом нагадуєть ся мені та прикра хвиля...

Криса підвів Альву як звичайно під браму і вертав сам.

Переходив через площу, засаджену каштанами й сів спочити на лавці.

— Нема в тім нічого надзвичайного, а преці воно дивне.

Лагідні тіни, легке, чисте повітрє і вражінє нинішного

вечера вколисували його душу.

Вернув домів, засвітив і думав про Альву.

Тепер стояла вона перед ним ніжна, лагідна і добра, як душа красшої людини, що втікає від всякого бруду і годна за хопити в себе ясні; творчі промінні. І сердечно стало йому жаль тої гарної постаті, що так пропадає серед сірої буденщини та бюрової праці. Жалував її як власну дитину, як би вона була його дочкою. Розумів початки історії, але як же тут вилічити її? Альва згадувала, що бере довшу відпустку й поїде зestroю. Може се поратує її здоровля...

VI.

В тім часі пізнав ся Криса з одною студенткою. На око була се дрібна, непоказна людина. В його уяві лишили ся темні, прижмурені очі з підліб'я. Позичала від него книжки і раз коли підводив її домів, зайшов дрібний випадок. В хвилі, коли станули під брамою, Ольга зачепила грудию його рамя. Не знав, чи стало ся се нехотячи, чи нарочно, але звернув увагу на жіночу зрілість в тій, молодій дівчині.

Умовив ся з нею і вийшли на прохід за місто. Сим разом розчарував ся Криса понад всяку сподіванку. Ольга виглядала майже непристойно. Ампірова, чорна суконка обтискала її тіло, з-під станика виходили голубі, широкі рукави по лікті, глибоко відкрита шия, волосє причесане на уха, солом'яний капелюх з широчезним дном. Бічні лінії капелюха разили віддаленєм від сіл'юэти голови.

Звичайно видав її Криса в киптари і в тім строю лінія її пригорбленої, похилої спини вказувала будову простого, лю дового типу, до якого звикло око, — тепер плечі у неї були ширші від бедер, як у всіх розвідок, груди неприродно великі, обтисла суконка показувала її незгарний, низький ріст, довгі руки і худі пальці. В додатку ті дві противні краски: чорна суконка, а з під неї голубі рукави блюзки! Суконка вишивана на груди, шиї і сподом жовтими взірцями.

Ольга спала по обіді і через те її очі звузили ся ще більше, уста мали кровопийний вираз.

Криса був збентежений сею несподіванкою, путав ся оповідаючи свою буденну хрію, але згодом освідомив собі, що

ходить йому передовсім о пізнанє укритих глибин людської душі, признавав в дусі, що се бідна дівчина і тут належить брати під увагу її житє і думки, а не тіло і сукню.

Під час розмови Ольга ні разу не глянула на Крису, лише дивила ся перед себе. Він звертав часто увагу на її прижмурені очи і на хрипкий, дитинячий сміх, коли вона розхильовала уста і підіймала голову в гору як співучий птах.

Зайшли в грабовий лісок і сіли край стежки на березі, що опадав низом в прогалину.

— Ви любите ліс? — спитав Криса.

— Так, цілими днями і ночами сиділа би в лісі, коби лише комарів не було.

Тут убила на руці комаря і потерла пальцями по червоному знаку.

— Я нераз мріла про хатку серед ліса... Носила би щодень багато диких цвітів, галузок всякого дерева, збирала би всяке зілє, ягоди, гриби... У нас великі гарні ліси. Люблю сидіти і думати в лісі перед заходом. Там десь-недєсь обізветь ся пташка, довкола тихо, а верхом ліса такий дивний гудок іде... Тоді так мені жалко і добре, така туга обіймає... Людий не люблю, вони дали ся мені в знаки.

— Ви що студіюєте?

— Природничі науки. Найбільше люблю природу.. Маю братчика в IV-ій гімназіяльній він також любить природу. Даю йому всякі книжки, запізнала його з половими питаннями, розумієть ся, в головних нарисах, бо він ще дїтвак, і виховую на свій лад. З него будуть люди... Маю сестричку, але їй ледви десять літ... В літі сплю в садку, в пасіці. У нас гарний, вишневий садок.... Вона прибігне все в місячну ніч, притулить ся лєгенько, аби мене не збудити і так дрожить, ги-ги-ги! Питаю ся, чому ти, Наталко, не спиш? "Ох, Олечко, дивн, яка гарна ніч! Чому мені так жалко?" — І плаче-плаче.

— Даруйте що спитаю — ви маєте може нареченого?

— Так.

— Я знаю його?

— Ні, ви не можете його знати; се ще дуже молодий хлопець. Його вигнали зі всіх гімназій. Дав професорови в лице.

Він тепер в Німеччині, я за кілька місяців їду до него.

Крисі пересунув ся смуток через душу. Розмова затихла.

Лежали на боках, недалеко від себе і дивили ся в долину, що опадала за їх ногами лагідно в прогалину.

В корчиках дав ся чути шелест. Криса глянув і показав рукою в той бік.

— Видите її?

— Що?

— Вивірку онде?

Дівчина прижмурювала очи і заглядала.

— О, сидить на пеньку і дивить ся на нас.

— Ні, не виджу, я короткозора.

По хвилі підіймила ся.

— Йой, як мене комарі скусали!

Криса дивив ся на червоні цятки на її раменах.

— Маю дуже ніжне тіло, але тепер навіть не замітила, коли ті злодії так мене потяли.

— Сонце западає і вони починають гуляти.

— Але-ж пече! — сказала з осьміхом і потерала пальцями по під рукави.

Криса вказував пальцем по її гладкім рамени.

— Дійсно, погано вас пожалили! О, тут, і тут... о... Найліпше вийдім відси на вільну просторонь.

— Тож ведіть, бо я тут перший раз і не знаю, куди рушити ся.

Вийшли з ліску на розлогий краєвид, де було видко це гольняні будинки та хати між садами. Було тут просторо й яснійше.

Сіли на береговині над великим яром і поспирали ся на траві.

— Я сеї сторони зовсім не знаю. Знаю лиш околицю по тім боці міста. Тамтої неділі їздила туди ровером з моїм приятелем. Пристрасно люблю ровер, але він шкодить мені. Роздражняє і потім маю заворот голови. Давно розбивала ся на ровері! Аж раз дістала запаленє нервів і від тоді мусіла пере-
стати... Се так невисказано приємно летіти далеко в безкрай,

а вітер лише шах, шах, шах попри тебе!

Криса подав папіросницю.

— Може курите?

— Ні, дякую. Я вперед пристрасно курила, але мій приятель переконав мене, що се шкодить і виміг слово чести, що не буду ніколи курити.

— Котрий се приятель?

Ольга подала назвиско студента, який займав ся літературою. Перед Крисиою майнула похилена постать молодого чоловіка з довгим, чорним волосєм і сухітничим лицем.

— Ви з ним від давна знайомі?

— Ні, буде два-три місяці. Він мене розуміє; се дуже гарна людина.

— А ваш наречений знає про него?

— Ні, він дуже заздрісний.

Дівчина сіла і розкладаючи руками, виповідала свій погляд з запалом дитини.

— Не розумію, як можна бути заздрісним!? Поминувши, що се бридка хиба, але в додатку свідчить про недостачу віри в людину, яку любить ся! І скільки разів я вже йому не вияснявала, що воно для мене болюче і він ніяк не дасть себе переконати!

Змеркло ся.

Дівчина глянула довкола і по хвили сказала:

— Вже десь пізно; ходім до дому. Як на перший раз — "досьць бендзэ на дзісяй." Котра у вас година?

— Осьма.

Встали. Криса поміг їй обтріпати суконку, подав рамя, вона приймила його.

Ішли стежкою по-при дорогу. Роса опала, вечір був погідний, холодний.

— Вибачайте, товаришу, на хвильку! Ідїть поволи самі наперед і не оглядайте ся.

По кількох хвилях ішли знов разом.

Криса вичував рамя Ольги. Було ядерне, здорове в порівнанню з раменом Альви.

По дорозі запросив дівчину до молочарні в огороді.

Іли свіжу бульбу з квасним молоком.

Ольга квапила ся, бо їй було далеко домів.

— Як хочете, можете переночувати у мене... До мене по-ловину дороги ближше й э де помістити ся — сказав байдужно Криса.

Дівчина мовчала, як би не чула сих слів.

На скрутї вулицї замітив він знов:

— От, видите, недалеко моя хата... Жінки нема, поїхала — можу вам відступити своє ліжко. Як хочете, лишу вам ключ, а сам піду до товариша.

— Нині не можу. Мушу бути дома, — відповіла байдужно.

Криса підвів її, станули перед брамою і гуторили.

— Можна коли навідати ся до вас? — спитав Криса.

— Прошу, дуже рада буду.

— А коли?

— Найліпше в неділю, бо тоді у мене найменше роботи.

— Година?

— Одинайцята перед полуднем.

— Добре. Гарзд!

VII.

Станув і розглядав ся на галерії, в тім почув голос Ольги.

— Ходіть, ходіть!

Увидїв її в вікні — чекала на него. Зайшов в хату. Ольга потрясла його рукою по товариськи і прохала сідати.

Виглядала тепер цілком інакше, як би не та сама. В новім киптари, бліда, поважна, око велике, зїнця глибока. На стїні Бакунїн в обрамівцї з червоного паперу, велика картина різьби Канови "Амор і Психе", на килимі над ліжком кільканацять переписних листків з голими дівчатами і Музами, далї зо дві копи таких листків, зложених на більшім столику, соціялістичний календар, революційний співаник, кілька російських брошурок женевського виданя, над столиком дубові і букові галузи з гарним золотавим листєм. Головно звернула увагу Криси китичка житних колосків ще зелених, в ніжній, гуцульській урні. Велике вікно було втворене, видно було за-

думане, тихе небо і велике, спокійне подвірє.

— Як-же почуваете себе, товаришу? — спитав Криса.

— Дуже зле чую ся нині. Взагалі я несотворена до міського житя. Так би пішла десь полями, лугами, далеко світами, аби лиш не видіти міста...

Криса вдивив ся в її глибокі очи і в тій хвили видів в них власну скуку і тугу тисячі молодих людей в підлій тюрмі міських, мертвих мурів.

— Всі ми заблукали тут, як отсі житні колоски з далекого поля, з під вільного, синього неба, — сказав з гірким усміхом.

Вдивляв ся на перемену в дівчину, то в колоски і прийшла тиха хвиля, що обоїм станули сльози в очах.

— Що робите нині, товаришко?

— Не знаю. Не маю нині ніякого пляну і нічого придумати не годна. Просто жити не хочеть ся мені нині.

— То може загостите до мене.

Дивила ся на вікно і сказала смутно:

— Добре. Прийду по обіді.

По хвили спитала:

— Э у вас софа?

— Э.

— То добре. Дуже люблю мягеньку софу.

"Се не Альва! Се зовсім инша, глибока душа", — думав Криса по дорозі.

"Берне-Джонсівське личко чистої сльози!" — сказав пів голосом кілька разів і стирив порохи зі стола і софи. — "Ся мене зрозуміє, відчує!"

Очікував нетерпеливо, врешті почув стук в двері.

Війшла Ольга поміг їй скинути загортку, капелюх і повів в робітню.

— О, прошу, э софа.

Сіла і розглядала ся.

— У вас багато книжок.

— Так, се також мої приятелі.

Подав їй мініатюру.

— А се моя жінка.

Ольга приглядала ся, прижмурюючи очи і заключила:

— Гарну маєте жінку... Я вже стрічала такі лиця. Її самої не виділа, але пригадую собі, що стрічала схожі.

По хвили сказала:

— До вас має може хто прийти?

— Ні, ніхто не прийде.

— Можна для всякої певности замкнути двері зі середини. По-що має нам тут влазити який непокликаний філістер.

— Добре, — сказав Криса і пішов замкнути двері.

Вертаючи, взяв кілька книжок зі столика і поклав перед Ольгою.

— Може прочитати вам що?

— Прошу.

Взяв збірник старих, людових пісень чужих народів, ли стував довільно і вичитував, що попало.

Ольга слухала спокійно, лежачи боком на софі голова в долонях.

По кількох піснях полапав ся Криса, що в них як би на роком був один і той самий мотив: зведениця криєть ся перед матірю зі своїм любовним гріхом. Вразило се його і він перекинув нараз кільканацять листків та відчитував норвеську пісню п. н. "Жінка короля Ельфів".

Мальфред і ненька

— Кує зозуля —

Сіла в комнати

— Кує під бальконом.

А Мальфред сльози в гаю проливала,
Заводила в сьвітлиці.

— Донечко любя, шож то ся стало,
Що личко румяне, та біле стало? —

— Якаж то хмарі над мною повисла,
Може се крайка в поясі стисла. —

— Таж людські дівчата пояс стискають,
А личка преці як рожі мають. —

— Мамо-голубко, зглянь ся на Бога,

Вже я всьо скажу тобі, небога...

Криса затаїв досаду дивного припадку і відложив книжку. Розмова ліпила ся штучно. Дівчина тревала в задумі.

— Вибачайте, товаришу, що я так лягла. Софа успокоює мої нерви. Гарна софа. У мене нема...

Криса приніс овочі на деревляній, різьбленій тарілці.

— Любите такі рiчи?

— Так, дуже люблю. Який гарний, великий виноград. Я ще не виділа такого!

— Що се у вас за оружє в куті?

Встав і подав їй, рушничку.

— Не набита, прошу.

Взяла за люфку, держала оружє проти себе і важила в руках.

"Вона не має ніякого стрілецького змислу" — подумав Криса.

— Як була я в Альпах, то стріляли ми з одним товаришем Росіянином з мавзера. Люблю мавзерівські пістолі.

Поклала рушничку на стіл і скубала грозна. Потім встала.

— Позвольте мені, товаришу, ключа і покажіть, де у вас іде ся на поле.

Вийшла.

"Дивна дівчина", — подумав зі спокійним усміхом артист і впав на один здогад.

По хвилі вернула і лягла знов боком на софу.

— Маю хорий жолудок, — сказала сухо і панувала над докульним роздраженєм.

Він вніс фляшку і дві чарки.

— Позвольте вина.

— Яке воно?

— Чорне, як смола, солодке, але трохи не пошкодить.

Торкнули ся.

— Добре, — сказала з вдоволенєм. — В Німців пила я французькі і ренські вина. Дуже любила тамошне вино. І се також приємне. Інших напiтків не вживаю.

— З ким були Ви в Німців?

— З тим товаришем Росіянином, що згадувала перше.

— Мали Ви вже тоді нареченого?

— Ні. Тоді знала ся я лише з одним осьмаком, він сидить

тепер в Росії в тюрмі. Засудили його на вісім літ... Се діяло ся перед кількома літами підчас революційних розрухів. Я та кож сиділа в тюрмі. Мій перший любчик був Жид.

— Кілько тоді мали Ви літ?

Вимовила з дитинячим хистом:

— Счось п'ятнацять, не цілих, Сче була дуже наївна...

— Кілько-ж Вам тепер, коли можна спитати?

— Не цілих двацять, го-го-го! Взе стара, ги ги ги!

Довго тремтів в ухах її діточий сміх.

— Прошу мені ще вина.

Пила другу чарку, Криса скінчив третю і наливав четверту.

Розяснила ся і спитала:

— Може Вам заспівати?

— Прошу.

Зачала народну пісню, одну, другу, третю, — всі викорчені кепськими композиторами на акторські фальші.

Криса слідив дівчину. Її личко мінило ся. В очах і устах малювала ся повага співучої пташини. Бліда і рожева краска перелітала по личку і наводила його уперто на тайний здогад.

Розмовляли до-пізна.

— То я хиба у Вас заночую нині...

— Але-ж прошу, преці э де помістити ся.

— Пішла би до мого приятеля, але вже пізно і далеко...

Зрештою ночувала вчора у него. Дома знов скучно самій...

Постелив їй ліжку, сам ляг на софу.

— Тепер не дивіть ся на мене, — сказав, скидаючи сурдут.

Обернув ся до стіни, щоби не стидати дівчини.

Вона лягла, він спитав, чи може загасити лампу.

Згодила ся на се.

Перекидали ся словами до півночі, потім запали обоє в півсон.

На досвітках спитала вона:

— Чи можу піти до Вас?

— Прошу.

Обгорнув її ковдрою, сам відсунув ся до стіни.

Згодом присунув ся і водив пальцями по її принадах.

Наткнув ся на груди й здригнув. Були великі і та надмірна зрі

лість дівчини торкнула його.

Стямив ся і знов цілий світ був для него чужий. Але не міг опанувати здивованя.

— Я посуджував Вас, що маєте штучні груди...

Дівчина схопила ся.

— Та-ак!? На правду!?

Заляла ся дзвінким, діточим сміхом, взяла його руку і потягала по грудях.

— Ну-у, з чого вони? З гутаперхи, чи з росгару?

За вікном затужила пташина, Криса вслухав ся і ловив душею спів пташини.

— Дивні люди ті артисти, — замітила Ольга.

Рано прашчала ся з ним.

Він схопив її руку і притиснув до уст.

— Дякую Вам, що розвеселили мою пустку...

VIII.

В неділю перед полуднем навідала ся Альва і принесла китицю цвітів. Заграв їй на скрипці свій твір, "Світло серед темряви", вона пригорнула артиста й поцілувала в руку.

Був дуже оживлений. Обіймив її голову і шептав:

— Віддай ся мені.

— Я вже тобі давно віддала ся.

— Я тебе дуже люблю і шаную.

— Шануєш? На правду? Може се лиш здає ся тобі?

— Ні, я все так відчуваю.

— Добре, віддам ся тобі ціла... Але нині може ще ні? — спитала кокетно.

Обіймив її як райську квітку і відповів зі щирим усміхом:

— Ні, нині ще не треба...

Дивив ся по ній.

— Люблю твої прегарно достроєні рамена і руки, люблю грецьку лінію твоєї шиї.

— Брат також казав, що я маю гарно осаджену голову.

Криса виймив з кишені коверту.

— Сеї ночі переглядав я знімки різьб і знайшов цікаві три постаті. Диви, отся присадиста з твердими лініями — се

одна знайома, отся струнка і зугарна як серна — се моя жінка, а отся стидлива, алябастрова, з хоровитим відтінком як цвіт льотосу — се ти.

Альва приглядала ся трем постатям і провірувала їх.

— Я сказала би, — о скільки тут можна оцінити із загальних обрисів, що отся з них всіх найбільше подобаєть ся мені.

Показала на різьбу, яка нагадувала жінку Криси.

— Яку твоя жінка має характеристику?

— Дрібна, гнучка як вивірка, сіре, Толстоївське око, енергічний закрій горішної губи як у збиточника і попеласте волосє. Любить мужеське товариство, танці, книжки, писані ясно і щиро і дикий мак. До вареня обіду вистроює ся шиковно як на авдієнцію до міністра, при кухні стоїть з коротеньким папіросом в устах, а курить як арештант! Хорує на безкровність, але в ліжку не лежала би в день, хоч би її привязав. Має нервовий хист до порядку і сопрановий голос в співі і в сварці. Приходжу в ночі домів, вона вкрита капою, на ній та сама фантастична, остра драперія, що в різьбах Віта Ствоша. Так, моя жінка свята.

Альва перебила.

— Дивує мене нераз, на що я тобі здала ся?

— Я вже думав над тим... Ти моя слабість... Доповнюєш таємні недостачі в моїм організмі. В тобі моя лірична, хоражадоба.

— А от ся? — спитала Альва, показуючи на присадисту дівчину з сильно розвиненими грудьми.

— Се була би п'яна розпушта, але так воно не є. Ділю жіночу породу на три типи: цвіт, музика і груба кість. Перші два типи дуже рідкі, тип "грубої кости" найчисленніший і найбільше осоружний. Психологія "грубої кости" се той великий криміналістичний світ, що закирив творчість. Тота порода має свій питомий сміх. Прочитаю тобі одну картину з моїх споминів. Ось вона:

"Мої нерви, як би позбирав на шпильки. Бокою від людей. Разить моє ухо їх голос, їх кождий рух. Говорять за багато, голосно, ярко, сміють ся, як би рискалем ожеледу на тротуарі підважував, не витирають ніг... Мені треба спокою. Поїду в рідне село. Тепер зима. Там буде тишина, спокій.

Рух і стукіт колії мучив мене пів дня одним і тим самим підлим тактом. Я бажав, щоби вона вивернула ся враз зі мною. Далі пустив ся я пішки. Місячна ніч. Тихо. Минув білі рівнини під снігом, передо мною гора, за нею ліс, там відітхну. Станув один образ з давніших літ. Іду з мамою селом, порошить сніжок. Коло Федора Синиці опорошив сніг загороду з частокола і вона виглядала, як на німецькім. олійнім образі з романтичної доби. Ніжно припорошений снігом частокіл.

Так, але то ще далеко. Я тепер в Гробищах. Се такий яр серед ліса; через него веде моя дорога. Чому люди назвали се місце "Гробищі"?.. Я вмучив ся. Багато миль перебув нині. Станув. Місячна ніч, тихо довкола, сніг на землі і пластами на смереках, я тут як серед заклятої, індійської погоди, серед колюмади з білого мармору під темносинім склепінєм. Ясно, біло, тихо і холодно. Недалеко вже до села.

Нараз передо мною залунав сміх і зашиб ся в сніжних стінах як в грубих подушках. Дівка з парубком вертала з коршми. Був в тім сміху варварський м'явкіт самиці і холерна пристрасть відьми.

Я станув прошиблений. Відітхнув якийсь час серед тишини і смертельно змучений вернув ся з дороги.

ІХ.

Дістав лист від жінки.

"Дорогий!"

Я заїхала до Мами спокійно і в здоровлю. Левчик дуже пустий, зараз на вступі впав, в балію з милинєм, так що новий убір ні нащо. Мусіла потім перебрати його. Добре, що нічо більше не стало ся йому. На другий день лишила я Левчика під опікою сестри і виїхала з Мамою, до купелів. Тут скучно, Від Тебе ніякої вістки нема...

Сеї ночі снів ся мені прикрий сон і я неспокійна за Тебе. Ти артист, маєш свої права, потребуєш студіювати, але вважай, аби не приніс якої хвороби, бо се добило би мене до решти.

Цілую Тебе сердечно
Твоя Льота."

Поїхав до жінки і в полудне був на місци. :

— Може зладити тобі чаю?

Теща, низенька з білим волосєм в чіпци з чорної коронки, перебила:

— Що будеш його тут чаєм гостити! Пішли по вино.

— Чудова з Тебе людина, Мамо! — сказав Криса. — Ти ліпша, ніж не одна рідна мати!

Стара всміхнула ся тим незнаним, забутим вже нині щирим сміхом і подала донці свій карман.

— Ой, ти лестуне!

Льота була дуже врадувана.

— Шож там чувати коло тебе, козаченьку? Як проживаєш,

— Ладжу новий твір "Зойк в пустині."

— Та-ак!.. А що там товаришки?

— Був оноди з одною в ліску. Лежали ми на беріжку і розмовляли, аж тут, чую — шелест — дивлю ся — вивірка! Сіла на пеньку і глядить на нас! Може се ти перекинула ся вивіркою?

Жінка всміхнула ся, він пригорнув її гнучкий стан широко як дитину.

— А гідна се товаришка?

Скривив уста.

— Ні, нема в ній нічого творчого. Має хрипкий голос в тихій розмові і муркотить як молодий заяць. Раз нагадує мені червоне яблуко, порохнаве в середині, иншим разом чорного мотіля.

— Де підеш, козаченьку, то підеш, а до мене все вернеш.

Посадив її на коліна.

— Так, Льото! Ти моя одинока, свята, непорочна! Ти правда дружина артиста. У тебе більша душа, ніж тіло. Ти мій біль і моя вірада.

— Налий йому ще вина, — рекла мати.

— Ні, дякую, буде досить!

Задивив ся крізь втворене вікно, в старі клені й ясені на кінці парку і показав рукою.

— Дивіть, що там серед темної зелени поважних дерев повинно ще бути?

Жінки дивили ся в ту сторону, а Криса мовив:

— Там повинні біліти ся струнки колюмни святині і величавий трикутник атики... Може вийдемо трохи в парк?

— Добре, — відповіли обі жінчини.

Криса розглядав ся довкола.

— Сего року спізнила ся весна, сонце ледви в двох останніх тижнях довершило своєї праці, трава і листя на деревах розвило ся нагло і відси такий смутний настрій скерої зрілости. Дивіть, яка цвинтарна, демонічна весна.

Пішли рівною доріжкою на кінець парку. Був тут великий став серед небезпечної трясовини. Криса ляг на беріг, витягнув ся понад глибін і досягав цвіт льотосу. Жінка прибігла до него з криком і прилягла його ноги.

— Як впадеш в глибін, то й я з тобою.

— Так, Льото...

З великою небезпекою витягнув два льотоси.

В покою вложила їх Льота в умивальницю, але по часі сказала здивована:

— Дивіть, вони зівяли!

Криса повторив зі смутком:

— Так, Льото, льотоси в умивальниці гинуть.

Настала пора відїзду. Артист був дуже роздражнений. Припав до колін матері і сказав:

— Я дуже терплю і не годен молити ся. Помоли ся, Мамо, все до сходу сонця за мене. Упроси найвисші сили, аби дали мені довершити моїх творчих трудів.

Пригорнув головку жінки і цілував в чоло.

— Сім літ ми подружені, а так мало видимо ся як цісар з цісаревою. Достоту як у телєграмі: "Цісар з цісаревою стрінув ся в Ішль. Розмова по піврічній розлуці тревала пів години і була дуже сердечна. Відтак цісар виїхав в Тироль, а цісарева на Корфу". Га-га! Так воно й у нас! Ти справдішна жінка артиста!

На її личко упала горяча сльоза.

Махав довго капелюхом з вікна вагона. Як обі жінчини сховали ся за горою, сів пригноблений в куті й зітхнув.

Х.

"Дорогий!

Дістаю всякі листи, лиш одного не можу знайти, а то для чого? Чи може мій попередний лист пропав, чи може?... Так дуже бажала я, щоб Ти відізвав ся до мене!

Зле було мені, але вже перейшло. Нині чую ся майже цілком добре і не мрію про поворот, лиш навпаки лякаю ся його. і не можу про се думати спокійно.

Приємно мені, що не стрічаю тут знайомих.

Тут правдиво гарні місця. Здаєть ся мені часом, що я сама їх відкрила. Як приїду, то оповім Тобі, що бачила. Нині сиджу вже годину над морем, думаю о Тобі і про кипарисові гаї, які Ти так любиш!

В часі цілої моєї подорожі часто бажала я стрінути Тебе і було би мені ліпше.

Недавно снило ся мені, що Ти причалив до мене, блідий і смутний. Навіть море не тішило Тебе. Що далі снило ся, не тямлю.

Природа дійсно найбільший, могучий вплив має на мене. Тут почуваю себе найліпше. Мушу вишукати ще який тихий захист і тоді може прийдуть ліпші думки. Те, що нас найбільше непокоїть, є в нас, але зі смертю, перестає і се так при наджує!

Читаю твою книжку "Затьма сонця" і здаєть ся мені, що з Тобою розмовляю, а часом маю вражінє, що Тебе виджу! Хоч оправдую Тебе і розумію — маю жаль до Тебе, що даром що-дня квапила ся на пошту.

Ще, кілька радше кільканацять днів, а верну. Грозою проймає мене та думка, нині знаю, що мушу, — остати ся тут, не спосіб і побут не манить мене тут зовсім!

Можливо, що моя сіре житє перестане бути сіре; се ж преці головнo від нас залежить!? Чи так?

Не гнівай ся що пишу олівцем і так непорядно; в лісі нічого иншого не можу мати!

Напиши, коли можеш, хоч пару слів! Остаю ся тут до вівтірка, потім їдемо до Копенгаги.

Що там з Тобою, чи багато творить ся? І що? Все хочу знати!

Стискаю сердечно і широко твою руку —

Криса здвигнув плечима.

— Що се за людина? Що з нею дієть ся?
Цілий світ був для нього чужий.

XI.

В місті був відпуст.

Криса обминав людське муравлинє і говорив до Ольги.

— Ненавиджу побожних людей. Добрі люде, се лиш анархисти.. Чорна, могуча юрба. Таки на гардеробу, невільники строїв. Сатана розбитий на безліч звен. В розпуці, проклонях і шаленім отруйнім сміху гризе доти свої зеліза, доки сонце вигриває і плодить його демона в сім пеклі, аж варварські муки, розпуст і дурнота западуть ся в чорну безодню.

Вулицею ступав похорон жовніра. За домовиною мужик і мужичка похилили голови і вели ся за руки як покривдені діти.

— За житя били його по лицю, а тепер роблять параду. За житя міг він віддати в лице, а тепер шанують, чи боять ся його? Для мене не настав ще світ. Я родив ся за скоро тисячу літ.

— Я нераз вже думала над тим, який би то спосіб знайти, щоб в війську не вмирало так багато молодих людей.

— Дуже проста на се рада, — відповів Криса — Нехай посли постараять ся, щоб військовий скарб платив грубе відшко дованє рідні кожного помершого жовніра.

Вийшли на гору. Криса показував рукою.

— Дивіть, по тім боці дорога — там товчуть ся вози як в пеклі, кипить, квапить ся житє. По сім боці цвинтар. Вітер день-у-день несе плач, земля просякла слізми. Тут пізнають люде, які вони слабі, марні... Ні, людство сильне. Люди знають що як би випололи з поміж себе ненависть, кривду, грабіж і розбій, то побороли би смерть. Вони знають се, але не доросли до гідности чоловіка і ніколи ним не будуть, бо слабість і підлота так само відвічна і сильна як боротьба здоровля.. Нема людей, каже суспільність. Люде є, лише суспільности нема. Чоловік вмєє лиш зле робити, а те що мудрого сказав, перейшло тортури і коштувало крови і серця. Мудрість, се дим зі

спаленої жертви. Одиниця має вартість, о скільки творча. Лягли в чагарнику і дивили ся на панораму міста в долинї. Криса говорив півголосом.

— Ті скринки з цегли і бляхи, в них людське житє "Ділювіюм потенціє. Гуманітас фестінат." Місто має сотки літ за собою... Чуєш той шум і шпит? Житє кипить довкола. Як в тілі чути бючки, корчі, дрож, сонність... Так все суміш невинно цілі епохи. Та дух відчуває, що ритм живчиків стає чим раз більше горячковий. "Ділювіюм потенціє" плодить далі цивілізація випереджує природу, прискорює розвій і живо на окіп силе нові трупи... А земля, стара, божевільна танечниця, летить враз з нами в загладу. Хто знає, чи не впала та смутна думка Шекспірови, коли творив свою Офелію в слюбнім вінци на голові.. Як розпадуть ся всі престולי і вигине людський рід, тоді запанує правда на світі. Ми вийшли з нічого як зеро з нескінченного числа зер.

Сходив місяць.

— Світло бере почин з мертвого світа, який колись настав, розвивав ся і поволи вимер. Так на спорохнавілих пралїсах, на вигаслих кратерах почало ся світло. З житя, що вимерло на планетах, зродило ся світло, найвисша ідея богів і творчости і те світло будить житє на сусїдних планетах. Гармонія у взаїмній залежности і притяганю планет, гармонія в морфології космічного і геологічного світа, се не доцільність в природі, під яку теологія підшиває премудрість та всемогучість богів — се остаточний наслідок еволюцій від епох, від тоді, коли чоловіка не було ще на землі.

Замовк і глянув на Ольгу.

Лежала боком на траві, підперла голову на обох руках і дивила ся розсіяно перед себе.

— Цікавий я, над чим вона думає тепер?

Сіла і курила папіроску. Він приглядав ся їй з боку. В солом'янім капелюсі зі спущеними крисами нагадувала пастушка, що курить крадки. Замітила, що він слїдуть її й сміяла ся як свячене паця з хрином в зубах.

XII.

Копенгага 11. VII. 910.

"Приятелю!

Найприємнійше лишила я на кінець.

Копенгага дуже миле місто, а Глиптотека то щесь, що переходить всяку сподіванку! Шкода, що так мало часу призначила я на побут в тій місті. Оп'ям всьо, як лише буду на місци. Приїзджаю в неділю вечір, а в понеділок хотіла би, коли можна, видіти ся з Тобою. Буду перед полуднем в своїй "буді". До побачення!

Сердечний привіт

А. С.

На другім боці картки була відбитка різьби Барріас-а "Зима" твір з Глиптотеки.

Закутана, молода жінка сидить скулена з заложеними руками, коло босих ніг китиця зівялих цвітів.

Гарна, біла, струнка різьба — символ бездольної Альви.

Не квапно було йому видіти ся з Альвою. Доперва по кількох днях повернув до її "буді" і викликав через возного, а сам чекав в сінях. Вийшла і з великої втіхи мало не кинула ся йому на шию, як би не те, що він стояв спокійно як камінь. Імила його руку, стискала і потрясала сильно, притулила до уст, в її очах світила соняшна радість.

— А, ггарно! Не показав ся так довго! Але добре зробив, що прийшов нині.

Дивив ся на неї з легким усміхом.

— Виглядаєш не эле...

— Та-ак!? А всі кажуть, що я світло виглядаю.

— Може бути. Так в першій хвили годі осудити... Треба придивити ся ліпше...

Альві перелетіла тїнь через душу, але Криса розсміяв ся на голос.

— Розуміє ся, що виглядаєш знаменито, тільки мені хочить о се, що тут, о —

Дотикав пальцем її груди.

— Психе —

Альва стямила ся.

— Ах, та... Її не так легко вилічити... Зрештою, що мог Психе значить для людей...

— Се вже не твоя річ. Збирай ся і ходи.

— Де вийдемо?

— В парк.

Надумувала ся хвильку, потім сказала.

— Добре. Зачекай, зараз зберу ся.

— Заперла за собою двері, Криса похилив голову, заложив руки на спину, стягнув нервозно лице і ходив по сінях.

Вийшли на сонце, обминали гамір і прямували бічними вулицями до парку. По дорозі не вязала ся розмова. Він завважим, що нині не йде з нею як давнійше під руку, але не міг подати їй рамени. Доперва, коли опинили ся під горою, всунув руку під її рамя. Вийшли коло великого цвітного круга і сіли на свою лавку.

— Як-же жило ся тобі за весь той час? — спитала вона.

Всміхнув ся на силу.

— А, досить цікаво. Оповім поволи, бо тепер десь попутало ся і не знати, від чого зачати. Але передовсім жіноті першенство, отже оповідай ти вперед.

— Сим разом я уступлю зі своїх прав і лишаю тобі перше місце. На всякий спосіб ти живеш богатшим світом, ніж я, маэш більше нагоди до вражінь і думок, а я така собі буденна, сіра людина... Щож я тобі цікавого оповім? От, видала гарні околиці, галерії штук була над морем і то всьо помішало ся мені в якийсь неясний образ, що треба довшого часу, аби перевести всьо подрібно через память і застановити ся, що варто оповідати...

Криса схилив ся на палицю і потупив очи в піску стежки.

— Кажеш, була над морем. Як же воно виглядає? Які ворушення будили ся в тобі під його впливом?

— Се не було таке спеціальне море, яке оглядала я давнійше. Се був лише морський залив. Ніби то був кавалок моря, безперечно, але.. нічо зрештою надзвичайного я там не виділа... Багато піску на берегах, корчі, місцями дерева...

— А купала ся в морі?

— Так. Майже два і три, рази на день. Тільки не могла довго висидіти в воді, шкодило мені. Найбільше вигрівала ся на

піску...

— Як купала ся і як лежала на піску?

— Чому питаэш? Не розумію...

— Убрана, чи як?

— Ні, як-же убрана, ги-ги! — В сорочці,

— В сорочці!? А чомуж не в сукни, черевиках, капелюсі, рукавичках і з парасолькою!?

— Я не могла би інакше купати ся. Зрештою там був пісок, вправді білий і дуже чистий, але нас було більше. Хоч на впертого можна було і без сорочки. Інші там навіть улажували ся в той спосіб і я також могла, бо купала ся сама, далеко від гурту і коло мене було більше корчів..

Криса збудив ся і був дуже поважний.

— Скажи-но мені отверто і щиро: любиш ти природу?

— Люблю, навіть дуже, хоч вона часом брутальна...

— Чекай, не в тім річ. А любиш свободу?

— До чого прямує се питанє? Ти нині дуже зденерований.

Присунула ся до нього, взяла його руку між долоні і дивила ся пильно й вірно в него.

— Приключило ся може що лихого у тебе? Но, скажи...

— Ні, зовсім нічого не зайшло, тільки я не годен помістити того в голові, як можна любити природу, стреміти до свободи, нарікати все на буденне ярмо, а виїхати раз в рік на волю—

— І купати ся в сорочці, ги-ги-ги! — докинула Альва. — Ну, от видиш, яке з мене нездарне сотворінє, правда? Не треба для такої марної одиниці, як я, ніякої свободи ані краси природи, бо я не розумію ся на тім і не вмю нічого вихіснувати як слід.

— З твого поведеня дійсно на се виходить. Ти поїхала там і з чарів природи і світа краси посилаэш мені відбитку "Зими". Баріяса! По щож властиво їздила аж туди!? Та-ж купати ся в сорочці і сидіти на піску можеш онде кільканайцять кроків відси в тім купелевім заведеню, ще ліпше, бо тут є всякі туші і лявнтеніс і чорт зна що! Ти, не хочеш розуміти мене! Така дрібниця на око, ціхує тебе цілу, твою душу!

— Алеж я розумію се дуже добре!

— Перепрашаю, не розумієш! Тобі лиш здаєть ся так і відси походить твоя вічна духова метушня. Говорю се не лиш для твого здоровля, але в обороні краси.

— Що будемо занимати ся такими дурницями як моє здоровля. Ліпше говорім про що инше. Я знаю, що роблю зле сама навіть зі собою, але' щож пораджу, коли не годна інакше...

Криса вдивив ся в свіжі копички сіна недалеко, від яких ішов запах.

— От, видиш ті копички — я би з радої душі викачав ся на них, але в твоїх очах було би се неприлично, дике! Ти розглядала би ся, чи люди не підзирають тебе і не обмовляють, бо людське око, то преці така блаженна інстанція; що видить навіть твою муку, гіркі болі, терпіня і стараєть ся помочи тобі, ха-ха-ха!

Криса гриз нервозно папіроску.

— Говорю се нині для того, що з життя впав мені під увагу яркий контраст до цілої твоєї натуре. В часі твоєї неприсутности мав я нагоду пізнати одну Гуцулку... Не знаю, з котрого боку маю зачати про неї?.. Возьмім пр. таке, що оповіла мені зі свого способу життя. В літі наносить води в сад і купаєть ся там та вилежує на сонци, гола як ящірка. Нічого в тім особлившого, але се вже ціхує людину зовсім відмінного типу, ніж ти. Або пр. таке: По другім разі нашої знайомости, заходить вона в мою робітню, ведемо розмову про всякі справи до пізна, потім вона ночує у мене без ніяких короводів, зовсім як товариш мужчина! І се нас ні до чого не обовязує! Скажи, чи є в тім що назвичайного, неморального?

Альва слухала тих слів з запертим віддыхом, позеленіла спокійно:

— Розумію її, але я не могла би так поступити.

— От, в тім саме чорт, що ти навіть в найдрібнійшій справі не годна зробити так, як би хотіла й як дійсно повинна, лише так як тебе витресували. Ту будеш лютувати, корчити ся під тою тресурою, але на волос не відступиш від неї, бо зарає пекло втворило би ся під тобою. Ти набрешеш собі в своїй анемічній уяві якусь наймарнійшу постанову, пр. виїзд до Бер

ліна і носиш ся з тим але в купіль будеш тягнути також і сорочку, бо вона, ну, бо вона красша і моральнійша, ніж твоє власне, живе тіло. Се одна з тих незлічимих дрібниць, якими ти спутала себе, в тім фальш і вся трегедія твого життя.

— То інтелігентна людина, про яку ти згадував?

— Но, так близше не знаю... Студентка...

Альва терла долонею по руці, зиркала з боку лівим оком на Крису, на її лиці замерз потайний, гіркий усміх. Подумала:

"Но, так — тепер розумію"...

Вкучило ся йому. Глянув на годинник і сказав:

— Маю ще навідати ся до одного товариша.

— То ходім, я підведу тебе. Добре?

— Прошу.

Зайшли на четверту вулицю. Коло самої брами Крися завернув і підвів Альву до рога, вона вернула ще раз з ним, він підвів її знов.

— Ти під котре число мав піти? Може вже час, а я спинюю тебе.

— Так вже пора, але я не хочу знов забирати тобі часу.

— Алеж я не маю нині нічого до роботи.

Крися був лихий.

"Вона підглядає мене", — подумав. Зрештою було йому байдуже. — "Нині не пригорнув я її, не поцілував за цілий час розлуки, — нехай там. Вона і так того не потребує"...

XIII.

Ждав впарку на поперечці, а головною дорогою мала на дійти Альва. Сидів на старій прогнилій лавці і міг з-поза корчів видіти на яких сто кроків. Вкучило ся чекати, витягнув з кишені книжку і думав над творчістю Арне Дібфеста, що написав дві новелі і вмер в дванацятім році на сухоти... А він чекає на дівчину... Чи не ліпше, як би вона прийшла в його хату, або він до неї?

Аж тут показала ся Альва! Не видить його лиш іде скоро, вже право него, вітер обвиває сикню, з трудом добувають ся стрункі коліна, вона лине похилена вперед, з довгим носом, достоту як слонка, — в Крисі збудила ся приспана, стрілецька

жилка.

— Ох, коби мені тут моя рушничка!

Добув мигом пістоль і вицілив. Здавленим свистом шибнув стріл серед вітру, Альва помчала далі. Крися оббіг стежкою і вийшов на дорогу.

— Я спізнала ся може?

— Ні, сим разом' я!

— Та-ак!? О, то зле!

Довгий час не вязала ся розмова, врешті Альва жалувала, що розминула ся зі своїм званєм. Мала одну охоту, піти на медицину, але обставини зложили ся так, що вона не могла. І тепер ще мріє про той стан і видить в ній своє одиноке, утрачене щастє.

— Чи ходить тобі о становище, хліб, чи о науку? — спитав нетерпеливо.

— Преці становиска не здобуває ся без праці.

— Отже кажи, що подобало ся тобі становиско лікаря, який шо дня має до діла з ранами і перевязками. Шо до науки, то не лише медицини, але всього нині вільно вчити ся.

Стиснула його нервозно студеною як лід рукою.

— Ні, ти мене зовсім не розумієш, ги-ги-ги!.. Я хотіла би краяти трупи... Заходжу нераз з одною приятелькою на просекторію, сную ся по всіх закамарках, куди навіть професори не заглядають і придивляю ся всяким небіщикам.

Крися пересунув уважно рукою по плечах дівчини.

Рисувала парасолькою по піску, глянула з боку по-при себе і закинула сукню на коліна.

— Що стало ся? — спитав Крися.

— Десь на цвях... або може міль...

— Ні, се від кульки...

Глянула здивована на него.

— Шож в тім надзвичайного, — сказав спокійно, — може і тебе хотів хтось взяти під лянцет, аби відкрити тайну..

XIV.

Вертав з-полудня домів, назустріч в сїнях надійшла Ольга.

— Я була у вас і лишила картку, щоби ви зараз прийшли до мене, бо зі мною дуже зле.

Ввів її в робітню, Ольга сіла і попрохала склянку води.

— Щож стало ся?

— Мій наречений смертельно хорий.

Криса дивив ся їй в очи, вона сиділа студена і як би здержувала сміх та силувала ся укрити остатню брехню.

— Відки ви довідали ся, що він хорий?

— Дістала телэграму.

Деж вона?

— Лишила дома.

Криса ходив по хаті і тер чоло, врешті станув напроти Ольги, дивив ся їй остро в лице і говорив, а в дусі поборював сумнів.

— Тут нема що гаїти час. Моя рада така: Ідьте зараз до него. Як не маєте гроший, то позичу вам.

— Я не можу їхати, бо він того не бажає.

Криса видивив ся.

— Як то не бажає?

— Я мала виїхати відси раз на все до него, — ми так умовили ся перед кількома місяцями, — тим часом він пише тепер, що лишив ся без місця, в крайній нужді і щоби я не приїздила, бо буду лише завадою для него.

— Падлюка ваш наречений! — крикнув Криса і вготив кулаком в стіл, аж Ольга підскочила.

Визвірила ся, він схопив її за руку, сказав два слова і спитав:

Упала як підкошена і простогнувала слова мертвим голосом як з під води:

— Так, я -- ратуйте мене — до смерти буду вам вдячна — до смерти не спроневірю ся вам.

Відіхнув і ходив по хаті як звір по клітці.

— Ге, герой з під кінського копита! Дайте тут той лист; я поїду до вашого нареченого і зітру йому кости на муку.

— Не маю при собі, зімняла дома і кинула за ліжку.

Криса стямив ся і станув.

— Але не розумію одной річи: ви зачали за телэграму, а

тут говорите про якийсь лист?

— Телєграму дістала я вчєра від його товариша, а нині лист від него самого.

Криса так був прибитий, що не полапав ся на брєхні.

— Позвольте мені папіроску.

Поклав тютюн на столі.

— Сядь коло мене.

Сїв, вона обіймила його і виїлувала ся зимними устами як роздавлена сливка. Відвернув лице і здержував ся, аби не порскнути сміхом.

Вмить став поважний і відсунув ся від неї.

— Обійми мене трохи, я нині дуже бідна.

Пригорнув її і гладив по голові.

Змінила голос і зачала шепелявіти як дитина. У інших дівчат, в деяку хвилю виходить се зовсім природно, в Ольги разило штучністю, але Криса мовчав і слухав.

— Знаєс, Юрасю, в взє стільки витєрпіла від людей... Я віддаю ся їм цілою душею, цілим серцем, а вони ніколи не розуміють мене, лисє кривдять.

— Зірви з людьми, будь сама!

— Ще в часі розрухів посвятила ся я для партії, перехувала у себе брошурки, гроші, товаришів, за якими стежила жандармерія, а потім при процесі свинота зложила всю вину на мене.

— Покинь всїх товаришів на світї, будь сама відшукай себе!

— Але я мовчала як грїб, вини не могли мені доказати і мусїли випустити з тюрми... Потім жєрли мене дома так, що я не могла видержати і поїхала вчити ся на власний кошт. Начальник партії, д-р. Цедєргольц, вистарав для мене посаду в "Народнім Двигарі".

XV.

"Дорогий Приятелю!

Перед хвилею стояла я і дивила ся на Тебе, як перейшов коло тої, для якої Ти не байдужий!

Та стало ся се не случайно, — я нарочно станула на боці, се вправді по дурному, але хотїла, аби Ти прочув, що я

так близько коло Тебе. Спостерегла Тебе цілком нечаяно і як все в таких случаях роблю, подала ся взад, але не відійшла, ждала, але Ти не звернув голови в мій бік. — Пішла я в парк і тут на лавці, де ми звичайно сиділи, пишу тих кілька марних слів до Тебе. Не хочу Тебе спонукати, аби Ти відізвав ся до мене, або прийшов, ні, на правду що ні до чого Тебе не взиваю, добре мені в тій самоті, бою ся навіть нашої стрічі, чую аж надто добре, що ніколи вже по правді і щиро не поговоримо зі собою. Хотіла я дати Тобі образ того, що чую і що передума ла від наших останніх сходинок, але бою ся, що се вийде досить деревляне — знаєш преці, що ніколи не потрафлю висловити ся добре, але що мені дуже смутно, як ще ніколи не було, се факт.

Все тепер Тебе маю на думці, веду боротьбу зі собою, то обвиняю Тебе, то знов бороню. Маю якийсь жаль, але до кого? Признаю ся Тобі, що до себе найбільший, але проти своєї вдачі нічого не можу зробити, я цілком безсильна, борю ся зі собою, але вкінці піддаю ся, "паль зрештов шесць!"

По написаню того всього, застановлюю ся, чи Тобі сей лист вислати, знаю, що не любиш такої шкрабанини і в додатку без змісту. На лавці тяжко мені ліпше написати, а таку відчувала я потребу побалакати з Тобою і признати ся, що дуже, дуже втішила ся, коли побачила Тебе і що в першій хвилі хотіла укрити ту радість і для того сховала ся в вуличку. Хотіла сказати Тобі, що хоч навіть не хочу, то все о Тобі думати мушу і що по правді бажаю собі, аби Ти не старав ся зійти зі мною. Мрію і вірю, що останеш для мене все такий, який був колись; бувають хвилі в яких лише такого Тебе виджу і всміхаю ся тоді... Люблю, коли нічого не маю Тобі закинути! Не можу вже більше писати, сподіваю ся, що заки сей лист вишлю, може ще щось допишу.

Постановила сей лист без прочитання вислати, бо могла би стрінути його та сама доля, яка інші стрічає. Будь здоров-Коханий, згадай часом і за мене, але не дуже критично — не хочу так марно виглядати.

Сердечно Тебе здоровлю, а як коли щось дуже милого стріне Тебе в житю, то пригадай собі, що є одна, яка бажає

тішити ся з Тобою разом!

Бувай здоров! Сердечно стискаю Твої руки
29. III. 1911. Твоя Альва.“

XVI.

По кількох днях перевіз Ольгу зі шпиталю до її покою, бо там було їй дуже зле і скучно. По тижни прийшла до здоровля, встала з ліжка і була вільна від смертельного клопоту, як би на ново родила ся на світ. За весь той час пильнував її Криса як рослину з рідних сторін. Приносив цвіти, книжки, вино, ліки — всьо, чого забажала.

Прийшла до нього вечером, кинула ся на шию і зачала цілувати і дякувати.

— Я сповнив лиш звичайний, товариський обовязок. Нехай се не обовязує тебе ні до чого. В другій кімнаті самовар, прошу зладити чай.

Вичитував записки десятилітнього хлопчини.

“Кінець світа настає в міру, як сонце тратить свою силу, аж врешті перестане світити на землю. Як би кожда комаха і птах від початку світа лишили нитку свого лету в воздуху, то нині була би над нами така сіль, що день був би сірий з по-за неї як тепер. Як колись запанує темрява на землі, то —“ ..

Дзенькнула розбита склянка, Криса заглянув до Ольги. Обмазала ся вуглем по лікті, порозливала воду, попекла пальці, сліпала над чайником, робота йшла незручно, капарно.

— Я не сотворена до господарки, — замітила з усміхом.

— Цікавий я, до чого ти сотворена?

— До любови...

— Та-ак? Побачимо.

В уяві станула Льота. Та дрібна, непосидюща людина, як живе срібло. Всьо горить, росте, творить ся в її руках. За кілька хвиль з нічого зробить обід, вечерю, що забажаєш. Глянув перед себе, долівки в комнатах світять ся, курки, котелек, самовар, начинє, клямки — всьо світить ся як золото. Пішоґ до шафи по сервети, тут всьо сніжної білости, поскладане з мистецьким змислом. Навіть його стара сорочка могла піти на виставу цированого біля. Всюди рука Льоти.

Підіймила верхи рамен в гору як дитина і впала на ньо

го обіймами.

Ольга сиділа на софі і приглядала ся, як Криса витирав склянки, розкладав на тарілках овочі і наливав вино.

— Люблю дивити ся, як ти господарюєш.

Криса сів коло неї.

— Дуже попарила лапки?

— Ду-зе... Я маю дуже ніжне тіло. Все мрію про рожеву, шовкову сорочку. Я вже раз мала таку. Вона дуже мягенько обтулювала моє тіло.

Криса глянув в бік і збентежив ся.

В куті між печию й його столиком стояв довгий держак, на нім привязане помело.

— Дивно стало йому, що не завважив сього доси. Хто се тут поставив? Левчик? — не Левчик, Льота? — не Льота.

Як би невідома рука лишила символ.

Ольга не виділа нічого, лиш оповідала.

— Приходжу нині до хати і застаю величаву китицю цвітів, а кухарка каже, що се приніс якийсь грубий, кривий пан, що дуже сопів і стогнав на сходах. Я догадала ся зараз, що то був голова партії, д-р. Цедергольц. Вся молодіж дивить ся в нього як в Бога, а він собі така свинота! Як приїхала я тут з листом від партії, приймив він мене дуже ласкаво і віддав окремих покій. Я була у нього чотири доби і потім муїла втечи. Страшенно мучив мене! Хотів конче, щоби я віддала ся йому. Мав окремі промови до мене, а вів бесіду дійсно так, що в деяких хвилях просто магнетизував мене. Велику силу слова має той чоловік! Говорив про свободу духа, еманципацію жінок, естетику життя і раз була вже така хвиля, що я заслухала ся і стратила всю силу, як очарована, а він, хоч спараліжований на один бік, — одна нога у нього цілком слуга, — зайшов мене з заду так зручно, що, я не спостерегла ся й обіймив мене в половину враз з фотелем як полоз. А в руках він сильний! — На мене вдарив студений піт, але в ту мить останнім тривком волі висіпнула ся я з його обіймів.

Криса скубав борідку, око палало, блукав в далеких світі, обличчя — вірний портрет Тасса.

— Може вийдемо? — спитав.

— Добре, ходім до мене, — відповіла вона.

Вулицею мовчали. В своїй хаті кинула ся Ольга знов йому на шию і зачала плакати.

— Чому ти мене так не любиш як я тебе? Я ще ніколи нікого так не любила... Жити не можу без тебе.

Служниця внесла лампу, обоє посідали. Ольга впала в веселій настрій.

— Знаєш, привели тут до мене одного, дуже інтелігентно го товариша, студента філософії, який спеціалізує ся в психології. Читав мені з руки і знаменито відгадав мою вдачу і характер. Лишив мені навіть книжку "Ворожба з руки".

Криса всміхнув ся непомітно.

"Зачинає читати з долоні, а скінчить на чім іншим" — подумав.

— Називаєть ся Патлатий, знає твої праці і конче хоче пізнати тебе.

Криса обрушив ся.

— Чи я на показі?

Ольга збила ся з толку, але прибрала вимушений усміх.

— Овва, зарозумілість промовляє з тебе, товаришу... Треба бути трохи скромним.

— Алеж дайте мені спокій з тими всіми товаришами, що хочать пізнавати мене! Я вже маю їх досить!

Встав і взяв капелюх.

Ольга перекинула ся в інший настрій. Схопила ся й обіймила його за шию.

— Дуже перепрашаю. Я не хотіла вразити тебе.

— А я тебе прошу: дай мені спокій з всякими новими знайомствами. Я не потребую їх! Розумієш?

Вона зачала просити.

— Лиши ся ще кілька хвиль! Я ні за що в світі не пущу тебе! Побудь ще трохи, мені страшно самій.

— Мушу йти — жінка хора, хочу написати лист до неї.

Ольга опустила руки і повела ся як підвіяна на крісло.

— Можеш іти, я тебе зовсім не задержую.

Опановував розстрій і говорив спокійним, сухим голосом.

— Не люблю таких товаришів, що не шанують моїх людських обов'язків..

На лиці Ольги виступила краска горячки, вона покрутила головою, дивила ся в бік і сказала:

— Ох, коли-б ти знав, Юро, як мене болючо кривдиш!

Криса видивив ся на неї.

— Я-я тебе кривджу!?

Вона потакувала рішучо.

— Так, дуже мене кривдиш. Ти сам може навіть не відчуваєш, як нераз одним словом завдаєш мені рану, як затроєним ножем. Уперед не звертала я на се уваги, але відколи чим раз більше віддала ся тобі, то помітила, що ти як би напосів ся ранити мене, що раз гірше, просто як би мав приємність в такому поведенню зі мною. Нераз не можу собі вияснити, чи робиш се свідомо, чи несвідомо...

— Я не розумію, о що тобі ходить. Скажи ясно... Се виглядає на дивацтво, хорі нерви...

Вона говорила здержано.

— Дійсно, ти мене так нераз не розумієш і так вбиваєш в мені всьо найсвятійше, що я маю охоту вибити тебе або випростити за двері.

Криса встав.

— Скажи отверто, о що тобі ходить і дай мені спокій!

— Я можу вас, пане Криса, в кожній хвилі звільнити від себе — прошу — як вам не подобаєть ся — можете вийти.

Був прибитий над міру.

— Ви не маєте ніякого права ані зобов'язувати, ані звільняти мене — розумієте? — Належу до вільних людей і ненавиджу всякої залежності.

— Перепрашаю, ви більше невольні, ніж я, ніж хто небудь инший! Вам навіть не снить ся, який з вас великий невольник!

— Я сповнюю свої обов'язки, затикаю людям пащі, аби не дзявкали на мене, а роблю се лиш для своєї духової свободи...

— Так, але забуваєте про важнійші, висші обов'язки сувро ти ліпших одиниць, які віддали ся вам душею і тілом.

Криса повидів, що не дійде з нею до ладу.

— Вертаю до річи. Скажіть мені, коли і чим я вас скрив-

див; на сїм залежить мені.

Не хотїла виявити ся. Він впав на здогад. Вдивив ся в неї з диким усміхом і цїдив спокійно:

— Разить вас може, що я деколи згадую за свою жінку?..

Ольга давила лютість і говорила сухо:

— Я просила би вас дуже, товаришу, щоби ви в моїй при сутности ніколи ані словом не згадували про третю людину. Се просто виводить мене з рівноваги. Я вперед розуміла вас і тїм згляді й оправдувала, але тепер — назвіть се як хочете, може бути, що в тїм моя слабість, та як би воно й не було — ви з огляду на мої почування до вас — ніколи не згадуйте про третю особу, бо се вбиває мене й я мусїла би зїрвати з вами і ска зати просто: Ідїть собі до чорта, я обїйду ся без вас! Болїло би се мене дуже, але вже бїльше не мучила би ся, як доси.

В Крисі перемогла ся туча — він з поета перекинув ся в холодного природника. Поправив рїшучим рухом крісло під собою і питав спокійно, сверлюючи її очима.

— Перепшаю вас — ви знаєте мою жінку?

Ольга відповіла нервозно:

— Я її зовсім не знаю і не бажаю знати..

"Ага, — подумав Криса, — негідниця ніколи не стерпеть вірної жінки!"

По хвили додав:

— А чи знаєте ви, що то всьо, за що ви мені вдячні — по ходить в першій лїнії від моєї жінки, хоч вона навіть не знає вас?... Зрештою, говорім як далекі люди: чим моя жінка, як дружина артиста, може заваджати мені в приязни з гідними людьми?

— Прошу вас, товаришу, мені зовсім не хочеть ся входи ти в ту справу і бїльше не бажаю розмови на ту тему.

Заткала уха.

Криса встав і вийшов.

XVII.

З її лица щезла краска, очи як темні діри в масці.

Пішла до столика, виймила з футералу лискучий, ос трий ніж, взяла лїскову паличку, сіла на софі і стругала. Білі трїски відлітали на підлогу, Ольга стругала завзято, на її ли-

ци замерз усміх полового подражнення. Вирізувала на паличці карби, зістругувала їх, паличка ставала менша, врешті остав з неї лиш патичок. Ольга покришила його в поперек на дрібні куснички, змела долонею на землю і відложила ніж. Встала, скинула прожохом суконку та сорочку і ходила гола по покою. Станула перед зеркалом, гладила ся по бедрах, потім лягла на зелений, стрижений килим і качала ся як пантера, аж сон зломив її.

Снить ся їй, що в кімнату ввійшов невідомий, дужий хлопець, всміхає ся і б'є її в лице, вона паде на коліна, обіймає його з усеї сили за бедра, він обгортає її своєю пелєриною, бере острій лискучий ніж і водить вістрєм в подовжних лініях по її стегнах і на переді в горі по ногах. За кождим почерком ножа просякає кров на верх як червона гарасівка, Ольга витягає ся і лебенить в захваті полової роскоші.

Збудила ся, встала і писала лист до Патлатого.

"Мій!

Ще так раненько, а я вже не сплю. Ще сонічко дримає в обіймах иншого світа, а я тужу за Тобою. Тужу так, як тужать десь тепер сонні ще, навіяні млою листочки на деревах, і як вони на привіт перших промінїв замиготять всіми красками, так і моя душа здригнула б ся тепер від Твого цілунку...

Ох, як дуже тужила я цілу ніч і тепер тужу за Тобою!

Я так хотіла пригорнути ся до Твого серця і вслухати ся в нескінчену пісню краси, в ніжні, вічні акорди, які переливають ся з Твоєї душі в мою.

Ох, як дуже тужила я цілу ніч і тепер тужу за Тобою!

Прийди, пригорни Твою Олю до своєї груди, оплети мене своїми могучими раменами, нехай потону в Нірвані. Прийди, я витягаю до Тебе свої обійми, мої уста, я ціла тужу страшно за Твоїми цілунками і хочу зівянути в Твоїх обіймах.

Твої цілунки будять райську дрож в моїм тілі, запалюють іскорки, викликають пахучі цвітки в моїй крові. Ти раз цілуєш як огонь, часом як вихор, деколи болючо як вістрє меча, то знов як легіт в горячу, літню днину.

Прийди, я жду!..."

XVIII.

Рано вибрався Криса за місто в лісок, куди виходив звичайно. Був вже в половині дороги, як' увидів перед собою Ольгу з Патлатим під руку. Довгий, похилений вперед ішов великим кроком, вона телепалася на його лікти як вузлик. Червоне сонце пригрівало, пара тих людей потягнула в лісові корчі.

Криса вернув в місто.

В кілька днів стрітив Ольгу на вулиці. Ішла згорблена, витовчена, солом'яний капелюх запав майже на носик. Робила заміти Крисі, що обіцяв їй справити "Прімус" і доси сего не зробив. Криса затаїв своє чудованє, бо ніколи про такі річі не думав і не обіцявав їй. Далі сказала, що дуже хора на жолудок і закидувала йому невірність і недостачу товариского змислу в тім, що не відвідує її. Вимовляв, що має тепер багато праці. Просила, щоби підвів її під браму. Сказав, що не має часу. Пустив її саму в скісну вулицю і дивився в її постать з боку. Оглянулася і пішла поволи з усміхом. Той усміх нагадував череп з вищиреними зубами, а її прижмурені очі з під капелюха виглядали по китайськи.

В кілька днів потім зайшов Криса до Ольги. Патлатий спровадився з валізою та книжками й осів у неї. В куті стояла насідкова ванна з водою. Ольга причакла, прижмурювала очі, парила пальці окропом і ладила чай на підлозі, Патлатий стояв похилений коло неї, руки звисали як билені від ціпа. Ка зала йому засвітити сірник, він загриб' пальцями чуприну на голві, розглядався по хаті і подав їй ложочку. Потім вклякнув на одно коліно і помпував воздух в машинку.

— Я вже маю "прімус" — сказала Ольга, підлещуючи до Криса, — Івас справив мені, — а ви купіть мені матерац, бо сплю на голім ліжку, а то так твердо!

— Певна річ, — відповів Криса.

Патлатий ходив по хаті без ціли як ледащий газда по обійстю. Криса звернув до него з притаєним усміхом.

— Пильнуйте, товаришу, Ольгу, бо я тепер не маю часу. Пособляйте їй, бо жалуєся, що твердо... Буду Вам дуже вдяч

ний...

Патлатий дивився на него скрито і недовірливо з підлоба синими, понурими очима.

— Се якийсь маняк, — подумав Криса.

Був вдоволений, що Ольга, як людина без волі, без охоти до науки і праці, без змісту до самостійності, без почуття жіночої незалежної гідності, поверховна, брехлива, з непоборимим половим гоном, так скоро покинула товариські зносили з артистом і під покришкою революційних ідей, еманципації та любови до природи перейшла як самиця, як приватна власність в руки молодого нездари. Патлатий був на I-ім році філософії, дістав як раз тепер спадок, справив пів копи природничих книжок, але на разі студював практично. Ставляв у перше самостійні кроки в світі і та на пів свідомо свобода подобала ся молодому чоловікові. Мав гроші і тут в сам час зявила ся перед ним "чари вільної любови" в особі такої проворної людини як Ольга. Він лише недовіряв Крисі і бояв ся, щоби той "не видер йому щастя", яке по його думці впало з благодатних рук таємної судьби. Міщанська рідня вивідала, як і з ким урядив собі Івась першу мандрівку в світ і зачала ворохобити ся, взивати до відвороту, але се його не рушило. Йому не давала спокою лише одна заздрість. Ольга кляла ся перед ним, що Крису ніколи не любила і не любить, але коли Патлатий слухав сего як камінний стовп, вона не виділа іншої ради для себе і написала отсей лист:

"Дорогий Товаришу!

Не дивуйте ся цьому листу, я мушу його написати ради містерії правди і ради свого спокою.

Прошу Вас щиро на отсих стрічках увільнити мене від всяких приречень і обітниць, даних Вам — я Вас вже давно звільнила з цього, це могли Ви вичути з мого обходження з Вами.

Я вже в душі давно звільнила себе, а то ради ідеалу, який тепер ношу в своїй душі, але це не вистарчає для мого спокою.

Ви знаєте мене, що я рівночасно не можу служити двом богам, а Ви ніколи не зможете дати мені такої любови і вдівіл

ля, яке дасть мені Івась — Ви це самі бачите!”

Криса подумав:

— Правда, небого, я не стадник, а в тебе за широка вдача.

Читав далі:

”Щоб Ви навіть мали найліпшу охоту, то відноси ни соціяльогічні не позволять Вам на це — Ви маєте жінку, а це не можна апсолютно усунути ради мене, а я цьому не можу вимагати також“. —

— Дивна річ, що я сего доси не замітив, — подумав Криса, — та людина навіть рідної мови не знає, простих засад граматики не вміє, листу написати не годна... Зрештою, при чім тут моя жінка, що винна тій людині моя жінка!? Чи вона втручує ся коли в мої справи і боронить мені жити з гідними людьми!? Бідна Льота. Мушу їй оповісти ту смішну історію.

”Простіть мені, як я зробила Вам коли що болю чого — ворогом Вашим я ніколи не буду — в душах на ших є багато рідних струн.“ —

— Які!? — спитав Криса, аж гомін роздав ся.

”Спроневіритись своїм ідеалам, я ніколи не буду могла! — Ви знаєте, що моя душа за чиста, щоб я могла зробити що брудного — Ви се знаєте, тому будьте спокійні о мене.

Бажаю Вам як найгарнійшого поведження на ниві творчости, най ця чудова богиня не увільняє Вас ніколи з своїх божеських обіймів, най у Вашій душі від її дотику запанує спокій, любий спокій, такий, який лише щось святого, божеського, може дати.“

Криса був скажений.

”Творіть, творіть багато, а це буде найгарнійшою заплаатою за мою колишню велику любов для Вас. Тепер її вже нема, а цьому винен ніхто другий, лише Ви самі.. Не поняли Ви мене, а також моєї любови.

Але я Вам це вже давно простила, видно, що так мусіло бути, як є.“

Криса числив на пальцях час, від якого пізнав ся з Ольгою.

— Пять місяців тревала та велика любов — коротше, ніж

речинець векся!

"Тут на отсих стрічках складаю Вам свій послідний поцілуй, а з ним всякі мої обіцянки і приреченя..."

А з цим чую, що в моїй душі робить ся ясно і погідно — вичуваю, що по страшній бурі і непокою настають чудово спокійні дні, — а я цього так ждала і так жду, жду. —

Шаную Вас.

Ольга."

Криса взяв сей лист під холодний дослід.

Суше, убоге темно з повторюванєм: це, цього, цьому, як дзенькіт ланцюга в колісници, повело його слух на відомий спосіб говору.

— Ага, "це" Патлатий так зацоркав її голову "містеріями правди ради соціяльогічних апсолютно відносин"!..

"Містерія правди" — цікавий філософічний кальош! Моя фантазія не сотворила би щось такого. Добре, що не писав до неї ніяких листів, а то вона живила би моїми думками ще кілька любасів! Женщина, як малпа, переймає індивідуальні ціхи одного чоловіка і частує відтак тим добром інших.

Далі стоїть в листі про ідеали і чистоту душі — вічні терміни з коломийських ярмарків на жінки і худобу... Які се ідеали, того вона близше не вияснює, бо з робітницьких календарів та катехізмів мало їй лишило ся в голові, а підчас моїх розмов мріла вона про оргії Месаліни. Тепер позліткою латає діри в стіні... Що до обіцянок і приречень, то я ніколи не брав їх поважно, бо як психолог пізнав від разу, що вона не додержить їх ніколи, отже й не маю з чого звільняти її тепер!

Криса перейшов до останніх стрічок, в яких Ольга з сантіментом інститутки розписує ся про свою рожеву будучину. Досвідний скептик знав Ольгу наскрізь, видів як на долони той її недалекий рай і всміхнув ся гірко.

Силою магічної волі привів її перед себе. Станула живцем перед ним. Головка з волосєм причесаним на уха в виді серця і жолуди, нагадувала головку вужа. Короткий, грубий носик, всміхала ся по дїтвацьки, плямкала устами, мелькала

язиком...

Ішла до него гола, ширша в плечах, ніж в бедрах, з маскою усміхненого черепа на лиці, з кровопийніми устами, розхилювала рамена як вампир крила й обіймала ними весь світ як жрекиня полового розпусту. Перед світлом жмурила очі і хмарила чоло — в ночі виділа обіймати і конала в розкоші з лебединим нимранєм насолоди, схожим до голосу крілика і кітки. Западала в розкішну мертвоту і будила ся знов до нового насильства.

Криса підіймив голову, Ольга щезла.

Перейшов ся по робітні і зібрав всі замітки в отсей ви слід:

— Я виратував людину, а вона мені за те дає отсю відправу і дотикає жінку. По-за тим, мимо невеличкої проворности, се доволі обмежена душа.

Сховав лист як новий досвід.

XIX.

Другого дня стрітив ся на коридорі бібліотеки з Ольгою, вона станула, дивила ся на него, чекала, — він перейшов, студений як скеля.

— Сучка, — подумав. — Привикла до скавуліня відкине них коханків і чекає, щоби я задля неї убив, чи покинув жінку!

В кілька днів пізійше навідала ся товаришка до него, сказала, що Ольга віддає позичені книжки і дякує дуже. Спитала, чи має що переказати до неї, він закурив папіроску і сказав:

— Від кількох літ скаржать ся люде, що тютюн гнилий і спліснений; вгадайте, хто тут злодій?...

Вона видивила ся, а він відповів:

— Видите, а одиници не вільно обікрасти скарбу...

На другий день прийшла инша товаришка і сказала, що Ольга виходить за Патлатого і виїздить з ним на берлінський університет.

— Котра Ольга? — спитав Криса, думаючи про що инше.

В якімсь часі потім дістала перша товаришка картку з

Берліна, підписану: "Ольга Калинюк-Патлата," а друга розтру біла всім "в тайні", що Ольга живе "на віру" з любасом.

Потім була в "Дас інтересанте Блят" фотографія дівчат, які стояли за манекенів в стилізованих стріях до відчиту фран цуського кравця в Відні. Знайомі пізнавали між живими ляль ками Ольгу. Патлатий вичерпав ся фізично в дуже короткім ча сі, занепав на мізкову хоробу і ратував останки сил утечою від Ольги. Вона вернула до родичів на село, вичитувала анон си і писала листи до панів, які потребують товаришки для хо рих жінок. Тепер підписувала ся "Ольга Калинюківна."

В сільськім лїнивстві поповнила вона в ту пору фейлэ- тон до Патлатого п. н. "Розбита душа."

— Розбита — — — подумав Криса.

Було там більше-менше так:

"На дворі було дійсно чудово..."

Ти називаєш мене вандалом краси і етики по тій причи ні, що вже стільки разів любила ся. І щож се шкодить, коли я тепер люблю Тебе так, як ще ніколи нікого не любила, отже моя любов до Тебе э перша, непорочна і найбільша... Але Ти старай ся лиш повернути до здоров ля і зайди коли вечером до мене, а я вже Тобі всьо вия- сню і буде добре."

Криса читав се і хлипотів ся як чорт.

За весь час не показував ся до Альви.

— Всі вони не сотворені на товаришок для поетів. Альва так само поступить зі мною, тільки треба піддати їй взорець. Звичайна людина лише до якоїсь границі може нам товариши- ти, а далі лякає ся терпіти з нами і завертає взад. Найвисша пора, щоби я знов остав сам і не був нікому ні за що вдячний. Хто любить свою науку і штуку, може цілком обійти ся без таких товаришок як Ольга й Альва. Спробуймо. Лїпше буде, коли покінчимо скорше.

Навідав ся до Альви й оповів їй коротко історію з Оль- гою.

— Добре тобі так! Тїшу ся з того! — сказала затираючи долоні.

— Що значить добре? Преці я до тої людини не мав ніяких обовязків! Хиба не розумієш, в чім річ?

— Ні, я розумію, лише так мимо волі сказала. Перепрашаю дуже; я не хотіла вразити тебе. Се дійсно дикий, нелюдяний поступок з її боку.

Криса вияснював справу, Альва взяла його палицю. втикала глибоко в землю і слухала уважно. Він повидів ту її нервову роботу.

— Знаєш, — сказала вона нагло, витягаючи палицю з землі, — мені жаль тебе трохи, але маю також велику охоту, вибити отсею палицею. Лише в тім нещасті, що не здобула би ся на се, а коли-б навіть відважила ся, то потім ще більше було би мені жаль тебе. Маю нераз страшенну жажду вибити тебе, вибити-вибити, так, добре, аби аж боліло, а потім вже не знаю, що сама би почала... Я часом, коли дуже лиха на кого і не можу на нїм пімстити ся, то плачу зі злости, але так, аби ніхто не видів. Страшно з мене недобре сотворінє, правда?... Але пожди...

Альва подумала над тим, як він її довгими часами не відвідував і блиснула усміхом так живо, що Криса навіть не замітив сего.

Зачала оповідати про чоловіка, який заходив до них перед кількома літами.

— Се був також якийсь артист. Вбивав в стіл шпильки, клав на них капелюх і бубнив на нїм всякі танці.

Криса глянув незначно на неї й аналізував її холодно.

"Що вона плете, що з нею діє ся, що се за людина. Коби хоч стільки дотепу у неї, щоби докучити мені, вколоти! Во на несвоя, розсіяна... Треба щось радити"...

По хвилі мовчанки скочила на иншу тему.

— Той Шляйхер — я вже згадувала тобі за него... Він резервовий ляйтнант... але поминувши се — він собі нічого — добре має серце... Не говорю з якогось иншого становища. бо його ближше не знаю, лише о скільки завважила..

Криса лежав на березі, дивив ся на зелену, соняшну до

лину і мовив:

— Від довшого часу непокоїть мене одна думка, а хочу бути на ясній дорозі. Неволю тебе все лиш оповіданнями про свої духові справи, про свою творчість, працю, клопоти і журбу, а не знаю, о скільки се і взагалі я цілий представляю для тебе яку стійність. Чи мої справи дійсно цікаві для тебе, чи займають тебе, чи нудять, сего я зовсім не знаю...

— Чому ти се кажеш? — спитала Альва.

— Бо мені видить ся в останніх часах, що ти поневільно стала ся жертвою мого індивідуалізму, а з того тобі в додатку ніякого пожитку... Тим більше, що я хоч би й рад тобі в де-чим помочи, так взагалі мало знаю твої справи, бо ти скриваєш ся, а може не маєш довіря до мене... Я не годен ніколи нічого добути з тебе, отже приневолений розводити ся над своїм світом.

Альва мовила здержано.

— Як би я мала тобі щось важнішого сказати, то може сказала би, а що не маю, то краще мені слухати тебе. Зрештою, з чого ти можеш догадувати ся, що твої думки, спостереження і взагалі всьо, що оповідаєш — не цікавить мене? Може се як раз для мене всім, може я нічого кращого в житю не маю і не маю?...

Присунула ся і пригорнула його голову до груди.

— Я лише не вмю виповісти ся. Нераз думаю навіть не зле і відчуваю, але як лише зачну добирати до того слова, так всьо мені помішає ся як горох з капустою.. І коли-б я не мала приємности в сходах і розмовах з тобою, то будь певний, що не видів би мене ніколи. Тимчасом то всьо, що ти сказав, відносила я нераз до себе...

XX.

На дворі ясний день, в робітні прислонені вікна. Криси пригортав Альву. Бліденьке личко, оксамітні рамена і шия упоювали його. Задавлював її в обіймах. Дивував ся, що тих ніжних, прегарних ліній не догадував ся навіть у неї ніколи. Аж тепер, коли роздягнув її, лежала біля нього омліла з примкненими віями як скарб краси, як живий, сердечний твір його.

душі. Окружив її раменами легенько, широко і вдивляв ся в неї як в цвіт льотоса. В духовій мандрівці, в тузі за красою, витав з захватом отсю творчу хвилю. Притулив уста до чола Альви і шептав:

— Ти не розчарувала мене...

Заплітала довгу, буйну косу.

Він взяв ножиці.

— Дай мені свою косу.

Придержувала кінець лівою, а пальцем правої мірила по косі.

— Дати тобі? Доси? — Доси?

Жаль йому стало дівочої окраси, але Альва наставила косу до нього.

— На, втинай, скільки хочеш.

З сердечною, дикою жадобою, яка нараз виринула в ній обіймив ножицями на пядь коси. Хруснула сталь і се діткнуло його так, що відчував ся знов в уста, а потім в голову Альви, так як цілує ся гарну, кохану дитину..

Сховав волосє в альбом "Авбрей Бердслей" і сказав:

— Я ще маю твою білу рукавичку.

— Тоту з парку?

— Так. Се мої памятки і трофеї.

— Дрібниця; маю иншу.

Пригнув її знов і цілував, аж омлів. По хвилі сказав:

— Мигнула тепер передо мною одна! —

Альва спитала прожохом як зі сну.

— Була красща від мене!?

— Ні, контраст.

Вона мовила сухим голосом.

— Я так мимоволі, без думки спитала ся, бо преці не уважаю себе зовсім за гарну...

— Менше з тим. Ти мусиш, мусиш зжити ся зі мною. Скорше, чи пізнійше се тебе не мине... У тебе як раз, на диво, нахожду виїмкові, отруйні, хоробливі ціхи, які страшенно підходять під мій дикий змісл. Добачаю в тобі багато прояв таких як у себе.

Був роздражнений, п'яний, як чорт.

— Я вже давно догадував ся з твоїх густих 'бров, а нині відкрив—

— Що такого?

Заливав їй ухо горячим шепотом.

Задумала ся. По часі сказала:

— Знаєш, я тебе вперед навіть дуже любила.

— А тепер?

— Не знаю. Не вмiла би сього виповісти але видить ся мені, що вже не люблю. На всякий спосіб не так як доси.

Вхопив її на руки, носив по хаті, підкидав як дитину і сміяв ся сердечно.

— Таке мале сотворінэ сміє мені перечити і противити ся, ха-ха-ха! Ти мусиш зжити ся зі мною, мусиш бути моя! Се вилатує тебе із смерти!

— А жінка?

— Ти ніколи не зрозумієш мене. Але ж я не можу з жінки, ані з тебе творити приватної власности!

Посадив її коло себе.

— Над чим думаєш, — спитав.

— Станув так от не знаю навіть, з якої причини, один образок з житя... Але се дурниця... Не вмiла би навіть — ни, не знаю от, говорім про що инше.

— Але ж скажи, будь хоч раз отверта.

— Спробую, але з гори упереджую тебе, що не маю тут на думці ніякої алюзії, ні до кого, даю на се слово і лише під тим услівэм оповідаю тобі се — добре? Отже станув передо мною один молодий чоловік, що добив ся визначнійшого становища, живе у родичів і дає матери на своє одержанэ, але від часу до часу, коли замiтить, що потрібно їй що на инші видатки, то щоби не образити її, підкладає гроші на комоді під та релець. Таким чином, ніби не дає він тій матери з руки в руку, а її зберігає перед просьбою, яка була би може для неї прикра. Певна річ, що мати пізнаєть ся на тім, але про се не говорить ся, хоч всі знають... Мені подобаєть ся в сій хвили той сон.

Криса слухав здивований того оповідання.

— Не годен я тепер зібрати думок, отже вертаю до чого іншого. Скажи отверто, чи в таких хвилях як попередна, повинен чоловік думати про охорону жінчини?

— Я розумію багато хвиль в життю двоїх людей, коли вони не знають, що з ними дієть ся і зовсім не осуджую їх за те, що там між ними могло зайти. Але коли хтось робить щось розважно і в останній хвили може ще памятати про всякі без печні способи, то—

— То що?

— Не можу тобі сього сказати.

— Скажи.

— Добре, але не образиш ся?

— Ні.

— В такім разі чоловік не поступає щиро, лише...

— Лише що?

— Треба хіба бути свинею, ги-ги-ги!

Криса зареготав ся і стиснув Альву за руку.

— Подобаеш ся мені за се. Нині ти одинока, перший раз щира, га-га! Але все-ж треба розуміти такого чоловіка, коли він уважає, аби близька людина не потерпіла через нього.

— Ні, я сього не можу зрозуміти, аби люди, що роблять щось в хвилі шалу, могли мати на думці якісь там далекі дрібниці.

— Годжу ся з тобою, — сказав Криса.

— Що до мене знов, — втрутила Альва, — як би я стратила память і так забула ся, то кажу тобі рішучо, по пробудженю—

— Шож? скажи?

— В тім нічого надзвичайного, але ти довідав би ся незабаром, що я скочила з поверха, або зажила отрую.

Криса охолов.

Вийшли з робітні. Криса взяв Альву під рамя і відчував тепло тіла. Іскра перелетіла по них. Альва здригнула і станула.

— Що тобі? — спитав.

— Нічого. Вже по всім, ги-ги-ги...

Заграла студеним сміхом і пішли далі.

Була бліда, розстроєна. Зіниці стали малі, острі як у курки. По хвилі сказала:

— Сядьмо тут на горі — я нині хора...

Долина опадала далеко, видко було зелізну дорогу і се ла на кінци краєвида. Сонце гладило зелені дерева як мати голви дітей. Зі саду вилетіли два білі голуби в гору понад Кри су й Альву. В ту мить глянули вони собі в очи і виділи як білі голуби вилетіли з їх душі в синій простір.

Того дня тяжко було їм розстати ся. Підводили одно од ного по кілька разів, врешті виправив її в трамвай, вона стану ла на платформі і дивила ся в нього. Не відходив, лиш махав до неї капелюхом, аж трамвай сховав ся за коліном вулиці.

Зітхнув очищений на душі і тілі, вольний від всіх обов'язків для Альви і як пробуджений з довгого, хорого сну, пішов далі шукати себе.

XXI.

Я зволікала з тим, що нині вже конечно мушу То бі написати. Не могла здобути ся, щоби сказати Тобі то всьо, а все таки не можу відіхати, заки не напишу того, що мене так, дуже і так довго мучить.

Не знаю, чи Тобі, чи собі роблю кривду, але знаю се, що кривда третьої людини найбільше докучає мені. Зрештою стільки вже разів я Тобі, Дорогий, про се го ворила і не знаю, чи Ти сам того не запримітив, що я дуже мучу ся та завдаю собі рани і для того постанови ла зрезигнувати з того, що має для мене велику вар тість, але менше з тим. Не можу, не можу вже довше і тому благаю Тебе: не протестуй проти того, що вже по становлене і чого я ніколи, ах, ніколи не зміню. Коли Те бе кривджу, то знай про се, що й я дуже терплю, але за се, що філістерська моя душа, що не можу позбути ся того, на що зложило ся може ціле покоління. Видко, що мої почуваня для Тебе не такі, аби могла я на всьо не зважати, але такі марні ества як я, ні на що, ні на що не можуть здобути ся!! Терплю нині в наслідок моєї поста

нови, що відступаю тепер від яснійших хвиль в моїм житю і не маєш понятя, як дуже мені жаль, що наші зносини не могли остати такі, про які я мріла ціле своє житє. Чому се мусіло настати? Для чого, питаю себе що днини і що години — всьо безповоротно пропало!

Нічо мені більше не всміхаєть ся, а всеж жити буду, а може й хочу!?!

Болїло би мене лише, як би Ти мав мене зле розуміти. Хочу і вимагаю, аби Ти увірив в щирість моїх слів і в щирість причин мого поступованя. Ніколи не забуду, бо чи ж можу забути про се, що для мене мало таку важність? Хочу, аби Ти остав для мене той давній і для того, що знаю, як в будучині могли би між нами наші зносини виглядати, утікаю від Тебе на завсїгди! З вакацій верну, але ніколи до Тебе і ще раз Тебе прошу, не роби нічого, що могло би змінити мою постанову.

Але не горди мною, бо я не витерпіла би сего, а маю вражінє, що відчула би се зараз, а мені й так дуже, дуже зле.

Посилаю Тобі Твої книжки, признаю ся, що болить мене та розлука, але не може бути інакше. Ніколи вже ніколи не зійдемо ся навіть на звичайну балачку. Чому, не питаї, так я постановила, так також дивно уложили ся мої відносини, що мушу зречи ся Твого товариства і наших проходів. Але не старай ся допитувати мене, бо знаєш добре, що не потрафлю сповідати ся зі всього. Належу до скритих вдач, але тим самим і дуже нещасливих.

Прохаю Тебе ще раз, не старай ся видіти зі мною, махни рукою і скажи собі: не стоїть сього! Смутно, смутно мені!

Не думай про мене, але лише тоді, як будеш так дуже смутний, що зможеш моє терпінє правдиво відчувати.

Дякую Тобі, Дорогий, за всьо, що для мене зробив, а того не мало було. Ясні хвилі довго тревати не

можуть і для того муїло так стати ся!

Бувай щасливий, працаю Тебе так сердечно, як
сердечна була моя приязнь!

Твоя Альва.“

9-8—911.

Останні слова: "моя приязнь" були на дуже витертім місци, де вона перед тим написала що инше.

На самім кінци додала пізнійше дрібним, кривим почерком:

"Вірю, що тобі залежить на моїм спокою!"

— Добре, — сказав Криса і сховав лист в кишеню.

XXII.

Схилив голову в руки, перед ним стануло студене, ясне жерело в тіни гилястого дуба. Крізь верхівя синїє глибїнь неба. Криса ходить по ранній росї, вдивлений в свою душу і се його молитва.

Відложив перо на сталеву тацку і вчув стук лянцета. Дух вернув з по-за світів, Криса видїв перед собою секційний стіл.

— Все і всюди нас двох: поет і природник.

Збирав спокійно всі ціхи Альви, аби відкрити її тайну.

— Ми провели з собою три літа й ніколи не могли назвати ся по імени. Вона подає все лїву руку, стискає пальці до-поло вини долонї, вимовляє горлом букву "р", буває все розсіяна, укриває боязливість, її очи як нерес, вона боїть ся того, чоґо скрито бажає і прочуває, що коли переступила би поріг дївоцтва, то за ним чекає її неминуча смерть. Та се лиш звичайний, істеричний страх старшої дївчини. На неї належало би впасти і на силу вивести в яснійший світ. Тим привязав би її відтак до себе, мав би людину при собі як кристаль. Криса з жалем пу скарв її від себе. Жєнщина, се глина, віск. В руках справного мистця можна вилїпити з неї, що хто забажає. Криса знав се, але людина, сотворена під його впливом і силою не представляла би для нього вартости. Він любив житє вольне, незалежно від себе, не хотїв на нікого впливати і не признавав приватної власности.

Впало йому на думку, що Альва останніми часами кілька разів згадувала за Шляйхера. Зачало ся се від критики, але згодом вона оправдувала його і підзначувала, що він "резервовий офіцир." Мав би той військовий степењ тақ затьмити їй голову?... Се було би цікаве... Але тут щось більше криесть ся. Перед ним був показний матеріял, але він не міг впорядкувати його і дійти до жерела тайни, не міг в природничій аналі зї знайти ключа правди. Видно, що переочив якісь важні про яви як звичайну дрібницю і через те не міг тепер відтворити синтези, ні відкрити характера чи типу тої дївчини так, щоби вона станула перед ним жива, продивлена до глибини.

Вийшов з хати.

Лишив за собою передмістє, окружив парк і опинив ся на горі. Сїв на лавці, перед ним рисувала ся з поза дерев сїть вулиць в долині і зелені береги на краю овида. З міста доходив невпинний, глухий гуркіт возів і трамваїв, Криса опер рамя на поручу лавки і заслухав ся неподвижно. В парку панувала тишина.

Перед Крисою був свіжо заскороджений моруг, острый запах порохна скоботав в носі.

Потакуваџ легко головою.

— Запах порохна в Альвинім тілі. Вона сама сказала раз: "Я порохно." Але сим вона ще нічого не виявила. Взагалі скрита, вриває слова, думки, путаєть ся, попадає в нестям...

Перед Крисою стануло живцем її обличє з тих хвилин, коли вона надходила й їх погляди у перве здалека стрічали ся. Її вираз бував тоді все розсїяний, в очах пробивав ся страх, краска лица мінила ся з блідої в рожеву, потім в зеленковату і в синю. Альва була тоді все збентежена, стискала нервозно його пальці, набирала духу, опановувала всею силою неспокій.

Се впливало також на него, він зачинав все розмову звичайним, смішним питанєм, вона відповідала потім пустими фразами, але ніколи сама вперед не зачинала слова. Доперва він своїм впливом виводив її з плутанини і потім вона става ла спокійнійша, але держала ся з хоробливо тверезим страхом

все лиш в тих рамах, які він зачеркав перед нею і вводив в них поволи. Прийшов тепер до пересвідчення, що вона властиво ні чоґісенько йому не виявила, не повірила, ніколи нічого не ска зала. Звичайно розводив ся він над всякими річами, а вона ли ше слухала. Коли знов він мовчав, мовчала і вона, але її мовчан ка тоді непокоїла його, лютила, обиджала. Відси приплив йо му раз вибрик, застрілити її і перевести над нею секцію, аби лиш викрити тайну. Та се було тоді, коли він ломив голову над її фізичною загадкою. Потім Альва помітила, що він сту діює її і стала ще більше скривати ся, врешті виписала остан ній лист. Крися добув його з кишені. В листах була вона також розсіяна, місцями пробивав чужий тон, Крися догадав ся, що се з поради сестри, але тепер звернув він увагу на зовнішній бік листа. Стрічки були схвильо вані як натоптані вужі.

— Що за біс!? З яких житєвих причин витворили ся у неї такі покорчені лінії письма, як би під впливом якихось судорогів? Преці як маніпулянтка, могла за кілька літ бюрової пра ці набрати вправи й опанувати лінію.

Як примір хронічного занепаду свідомости, завважав Крися отсе місце в листі:

"... а всеж, жити буду, а може й хочу!?"

— Яким способом забула вона, що через цілі три роки не хотіла жити, лиш носила ся з думками про самовбійство, від яких я ледви відводив її?...

А вже ярким приміром тупої душі являла ся та обстави на, що Альва по трьох літах дружби не уважала за конечне по дати причину розлуки, натомість застерігає ся навіть перед всякими виясненнями і допитами. Яке у неї почутє найпростій шого, товариського обовязку? Що се за людина? Яка у неї етика приязни? За кого вона мене має? Чи між тими всіми лю дьми, які докола неї, чуєть ся вона дальше від смерти, ніж при мені? Чи вони більше від мене поглибили тайни життя і смерти і ширійше можуть забезпечити її перед темрявою невідомого та перед горем самоти? "Сельбст ім Авгенблік дес гехстен Глікс ундер гехстен Норт бедіرفен вір Кінстлєрс." Так але в Альви не було любови ні до чоґо. Вона все була квасна,

глупо вирахована і бездушна як кожда Жидівка.

Криса вчув за собою далеко по лівій руці легкий шелест, потім нагло вишептале своє назвиско, а по хвилі помчали за ним кроки легко і скоро.

Кинув оком в правий бік за себе й увидів Альву і Шляйхера під руку як почимчикували живо мов пара злодіїв.

Криса всміхнув ся.

— Щож тут такого дивного? А вона мені пише як роман сова швачка: "Ніколи вже не зійдемо ся! Чому, не питай! Так я постановила, так також дивно уложили ся мої відносини!"

— Мені ходить головно о хору волю, о вперту манію постанов. Наперед була манія Бергліна, потім манія артиста і тут вело ся війну з сестрою і родичами, а тепер настала манія "резервового ляйтнанта." Степенованэ на всякий спосіб нуждене. але воно ображаэ мого духа... Дічата, жінки — се що найкраще; їх треба розуміти; але ніколи не перецінювати, як се роблять романтики-самовбійці.

Станула недавна хвиля, як Шляйхер втікав під руку з Альвою.

— Резервовий ляйтнант, ге-ге. Такі тепер лицарі настали. що крадуть другим дівчата і втікають поза плечі і такі еманципантки, що мандрують з рук до рук як гріш, як ярмарочна худобина, як всяка приватна власність... Коли пара тих людей маэ иншу етику і заслугуэ на красшу ціну, то чоґож втікала так передо мною? Пощо та брехня? Преці знають мене, я вже видів їх раз на проході, ще за "моїх часів" і нині могли спокійно сісти тут на сій лавці і переконати мене, що я ошибаю ся.

Але Крису зацікавила инша річ. В хвилі коли він кинув оком по-за себе, увидів в Альви той відомий вже рух лівої ноги, стопою до середини. Праву клала вона просто перед себе і викручувала ся в ході.

Криса встав і затер долоні.

— Так, маэмо її вже! Постаць риби, рух гадини! Вона в поbleклих очах маэ студений погляд гадини. Аналіза запаху тіла: засада — порошно, потім риба і гвоздики. Почин сих скла

дин може крити ся в семітській кухні. Як в своїм часі відкрив він символ Ольги в зложеню чорного мотиля і порохового я-блока, так тут знаком жіночої психології стало полученэ ри-би і вужа.

Крису проймив жах, він розв'язав загадку:

— Се-ж ідіотка з епілэптичним підкладом...

На підставі заміток і проб розсліджував далі Ольгу й Альву в відношеню до еволюції волі, до розвою культурної енергії.

В тих обставинах, коли Ольга пускала ся за нахилом під свідомих, темних інстинктів, Альва завертала з дороги. Та зворотна точка була у них найвищим щаблем тверезости, по нїм наступав все упадок.

В остаток прийшов Криса до основної думки, яка запе речувала дуалізм.

Одиниця, се просторонь метів. Середна скаля тих метів відома звичайно окруженю тай сама одиниця свідома їх. Коли-ж виїмкові причини виведуть одиницю по-за середню скалю, тоді вона вертає ся за інстинктом самоохорони, або йде далі за підсвідомим тривком, але все посуває ся лише в своїй індивідуальній просторони ретроградних або прогресивних метів, які осягнула правом унаслідження та з житєвих набутоків.

Вернув домів і збирав ся до виїзду.

XXIII.

Звїздяна північ.

Серед темного ліса самітна, зачарована нива, що не ма-ла пана. Світила, палала ясною зеленою.

Криса стояв довго і дивив ся на ту ниву.

Ішов битою дорогою і гладив долонею дивдерев, який посіяв тут перед літами, а тепер він розріс ся по долинах і го-рах далеко, все зелений в літі і в зимі.

Доходив до села.

Ластівки сталевими ключиками отвирами досвідок. Їх дробина шепелявіла в гніздах. Соловейко захрип, співаючи ці-лу ніч. Повторював з-просоня ще деякі акорди. Перепелиця сіяла жемчугом по мідяній плиті. Земля пахла весною як грудь

дівчини.

Криса нахилював ся до свіжо скороджених зільників і сїяв цвіти, яких тут не оглядав ще ніхто.

Заглянув крізь втворене вікно — мати спала, коло неї притулило ся троє ясноволосих діточок.

Сипав на них цвіти. На голову матери синї, на голови діточок білі і червоні.

За селом перший промінь повитав його. Жайворонок збирав сльози з землі і ніс їх на Божий стіл високо до сонця. Вертав ся знов і приносив нові. Богато тих сліз.

Далеко на сході отворило сонце ясну палату високо на горі.

— Ще одна доба трудної дороги, а завтра буду вже в тій ясній, студеній палаті. Там спочину сам. А нині в половині до роги заночую он-там в лісі під горою.

Оглянув ся.

— Спить село в долині, за мною не йде ніхто.

Зітхнув і пішов далі в гору.

XXIV.

Демони затягали небо чорним саваном і сипали блискавки вечірнього сміху.

Ліс був самотний і дикий.

Криса блукав.

Дерева нагадували великанів, всаджених головою в землю і полк, що ладить ся в похід.

Загуділо далеко в хмарах.

Криса з малку любив громи і блискавки. Бувало втворюєть вікно і дивить ся, як огненні бичі пражать темряву. Ліс край огорода мигне як видінє, в небі отворить ся огненне пекло, на землі таємний рай. На хмарах чорти котять віз.

Як підріс, то пішов в світ. Тільки небо і ліс були свідком, як він плакав.

— Де Ти, світла Душе, що зявила ся мені в потемках? Де Ти, благородний Духу? Чи дійде коли до Тебе отсе слово?... Демон кривди гнав мене ночами по лісах, серед громів запла-

кав я гірко над людською судьбою і нараз серед блискавки вчув Твій голос: "Хто заніс тут своє горе!?" І Ти пригорнув мене і шептав слова розради, а вони плили з Твого серця і творчого Духа. І Ти втворив мені очи на таємні світи, яких я доси не оглядав. Де Ти, таємний Путнику, великий Самотнику!? Я пішов в житейську боротьбу. Меч витупився, а рани не загоєні. Моє терпіння — пісня будучини, моя туга — вечірний гимн в далекій святині, мій захват — громи і блискавки серед ліса... Мав я батька, матір — далеко від мене. Мав приятелів, жінки — далекі від мене. Оглядав штуку, вичував поезію — да леко від мене. Сотворю себе в собі.

Криса наткнув ся на курган.

— Любове й маро молодих літ. Де Ти? Обізви ся. За скар би духа рад би я видерти Тебе із смерти тепер в отсю ніч і пригорнути до серця... Чи Ти тепер русалкою на тих урочищах, де блукав я колись в тузі за Тобою і збираєш мої забуті болі за покуту? Ех, боже, вміли ми вас сотворити тай обдарувати всемогучістю, але ви нам, небожата, не годні загоїти пекучих ран... Се тому, що ми віддали вам силу, а собі лишили тільки молитву і покору.

Ішов далі. Блискавка засвітила, він глянув перед себе і станув. Навернув в-бік і співав шепотом:

— В темнім лісі дикі голуби воркують—
на поляні дівоча рука в крові,
зі слонової кости різьба
серед макового цвіту.
Кому ти серце прирекла,
кому ручку віддала,
кого осиротила,
кого з землею подружила?..

Ішов довго, аж опинив ся на розлогім урочищі

Ляг і спер голову на лікти.

До него ішли тіни. Гуртами, мовчки.

— Як погадаю на сльози тих, що марно з сего світа пішли, ніколи світла не виділи, правди не зазнали. Як погадаю... Нема

богів, нема пекла. Бог, се моя душа, пекло — моя самота, я сам — невідомий цар на вигнанню... Всьо завели люди, а з ними легка справа. Виострю меч, а всьо молоде, живе, відчує мене і настане кровавий бій... Дві епохи маємо ще перебути: боротьбу і славу. В тих обох епохах я буду. В першій окровавлю меч мєстю за кривду поневолених братів, в другій спічну на щиті. А потім настане кінець свідомости і землі.

Тїни лавами обступали його.

Не взиваю богів, яких нема, не взиваю муз, які я похоронив — взиваю вас, поневолені, скорбні тїни! Поблагословіть мою силу, аби вона стала проречистим духом, поблагословіть моє слово, аби воно стало огненним мечем за вашу кривду! В вас мій бог, моя муза.. Хто Ти є, дорогий Брате і Сестро. Чи на твердій, неврожайній ниві в кровавім поті від досвідку до ночі товчеш ся, чи в самітній скуці гіркий жаль давиш, чи в боротьбі їй нужді свій вік проклинаєш, чи забутий в темній за падни тягар неволі двигаєш, чи по білому світі без приюту блудом скитаєш ся, чи в кривді чорні ночі зі слізми і кровю серця пропиваєш, свої лаври топчеш і в розпуці кулаки гризеш — мир Вам всім, мої бідні, мої сердечні Брати і Сестри! Нехай щира воля і відрада загостить в Вашу душу... Поклін Вам!

Житє псує нас, топче людську гідність, затроює серце, ломить душу. Житє не вимагає від нас лицарської боротьби, ані любови і миру, лиш злодійських способів.

Криса дивив ся в темряву і видів над головою і перед собою хлань, якої в день ніхто не оглядав. Така глибінь пропасти над тобою, що як би в неї стрімголов полетіли всі твої предки від нащада, то не вистало би їх і твій атом по епохах не долетів би до дна.

Земля нагадувала боєвище, а тишина вічність.

Настала тишина, в якій на мерцях замерзає захватний усміх скону. Серед такої тишини розпадають ся з прелюбністю трупи, вискалюють зуби як нуждарі і пси, коли чіхають ся від галасів. Серед такої тиші ростуть пазорі тигра, оскома дразнить львині зуби, вірлам снить ся піднебний лет, розви

вають ся перші відрухи життя, в камінних глибинах під землею творить ся світло і мистецькі постаті дорогоцінних кристалів. Серед такої тишини родять ся боги і демони.

Криса видів огнений перстень власного ока фосфоричне зарево над головою. З гори, з по-за хмар падав темно-синій промінь в край його спущеного ока.

Таємна розкіш безмежного дива і страху проймила його душу.

По пустири стали снувати ся блудні сміхи, без грудий і без відгону як голоси молодих лисів, сміхи по самотниках, як блудні світла на урочищі.

По-при Крису пересунула ся тінь з камінним лицем, за нею здавлений регіт. Далі йшла инша постать з невкозним, вічним усміхом щастя.

— Знаєш ти мою прогульку? А знаєш, що ціннійше від діамантів? Очи. А я привабив діти тай шпилькою по очах! Голосили як мушки, трепотіли на землі в поросі як пташенята, потім пішли в світ і грають людям веселої, а люди підтупцюють до танцю, хі-хі-хі!

З далекої пустари залунав стогін. Блискавиця шелеснула запаленою сіркою, по урочищі зачали танцювати духи і бубоніли молебні без відгону як похоронний хор. Грубий дощ лопотів по очеретах, пустир зітхав в просоню.

З під боєвища воскрес полк і линув перед Крисою мертвим образом, весь в крові, в сні геройської смерті, з полома ними мечами і поторощеними ратищами в грудях. Полк з перед пів тисячі літ. За полком гомонів псалом:

"Я дух твоїх предків. Житє по смерті таке, яка сила за життя".

Смереки зачали в потемках нахилювати ся до себе, торкати галузєм, лісом пішов шум розмови. До танцю громам за грала туча.

З-далека летів рев пробитого льва.

Зближав ся як філя повени, плив з груди великана неukoзний плач чоловіка Була в нім сердечна скарга дитини і

навіжена розпука демона. Темрява вслухала ся зі страхом в той плач і пила його як земля воду.

Грізним реготом залунав пир громів, але плач чоловіка поборов їх і запанував серед темряви над цілою землею.

ЖОВНІРСКІ ОПОВІДАНЯ.

ПІД ОБУХОМ.

Порохи, гамір і колотнеча. Вояки збирають ся до розказу. Хто обчісує мундур, хто чистить черевики, хто сталить, хто ремінє. Всьо робить ся на алярм, аж касарня двигтить, бо пан капраль додає тріпачкою охоти. От не дай Боже ні свята ні неділі при війську. В будень, як виженуть на егзецирку, то однаково мучити ся, чи болото, чи погода і борше якось день минає, але як прийде неділя, як прийде ся пуцувати, то всьо прокленеш.

Фрайтер Полатайко випив вже шестий келішок, напхав третим шматом хліба повен рот, аж кулі на лицах понабігали, а четвертий тримає в руці і мастить на палець грубо маслом. При тяжких глотах потискає головою в долину, його бурі очи завертають ся, неначе би мали глипнути в пропасть горла. В мить навертають ся вони знов на своє місце і мірять рекрутів, що стоять коло нього. Рекрути, глядять боязливо на сю швайковату, поломану потвору з сірою щетиною на вузкім, запалім чолі і з головою, як гуска соли. Він пріє і пожирає їх працю, аж вилиці скриплять, як сани в мороз. Здаєть ся туй-туй вискочать із шкіри.

Савчук поклав перед нього пачку тютюну, взяв з полицки свою менажу і сів в куті на куферок. Держить шальку між колінами, в одній руці хліб, в другій кусник мяса. Кусає раз мясо, раз хліб, піднимає чиколонками шальку, посербує зупу і квапить ся, як би хто з кулаком стояв над ним.

— Але-ж то тверде! Хоч бери та ногою приступай!

Капраль спостеріг його.

— Савчук! Ти ще не нажер ся!? Марш пуцувати ся!
Шалька мясо і хліб розлетіли ся по землі, тріпачка моло
тнула по голові.

— От, яка та менажа гіренька, тай то не дадуть ззісти.

— Що бурмотиш!?

— Пане капраль, я ходив пану фрайтрови по, тютюн і не
мав коли їсти.

Капраль скочив до нього, як гадина,

— Ти злосний!?

Гудзовате ремінэ залопотіло по кістках, Савчук вигинав
ся, кривив лице і сичав крізь зуби, аж сльози станули в очах.

Капраль нахилив ся лице, в лице, впер в нього п'яні очі
і шепотів хрипливим свистом.

— Ти злодію, віро гуцульська, кажи любиш мене?... Ну ка
жи, бо ади....

Торкав його кулаком під бороду.

— Люблю.

— Брешеш, гадино; не любиш.. Ну, кажи правду: любиш
мене?

—

Сував носом по його лиці, впив нігті в краї вух і сичав
тихше.

— Ну, не хоч сказати? Не хочеш?

Посипались слова, в яких матір і всі хлопські святощі
топче ся на дно болота.

Опустив руки на плечі Савчука і сказав до фрайтра:

— Адіть, фрайтер, як Савчук на мене забочив ся. Ех, гадає
собі, коби я тебе так у своїм селі, коло своєї хати здибав. Дав
би я тобі духа!

Та фрайтер не чув, бо мав иншу роботу. Він вишкреп-
тав останки масла і глядів з' під лоба на другий бік хліба, то
на рекрута.

— Масла вже нема?

— Нема, пане фрайтер.

Полатайко вхопив горня і тріснув ним до землі, аж роз
летіло ся на кусники.

— А се як! То я маю їсти пісний хліб!!? Мой, я з тобою камашки фасував!? То хочете, аби я зараз цілий цуг заантретував!? Хочеш, пся кров, один з другим гризти землю зубами!? Чи хочете, аби я всі куферки зревідував!?

— Хлопці, дайте котрий масла, — просив рекрут, що збирав черепэ свого горняти.

Другий виймив квапно сьвіже горня масла і поставив перед фрайтром.

Сей змірив його, покрутив головою і процідив крізь зуби:

— Ох, ззів би я тебе злодію!

Мастив хліб з другого боку так само грубо.

— От, стілько спокою, як жере, бодай пук, — шептали два рекрути в куті.

— Ти! Ні, не ти — тамтой, ходзь ту! — Ти як називаєш ся.

— Антонюк.

— Як!?

— Антонюк.

— Звідки?

— З Шешор.

— А ти не поставиш горівки?

— Я, пане фрайтер, не маю анї грейцара.

— Ти не маєш? Ходзь ту!... Близше! Ов, то гудзик так тримає ся!?

— Та я його добре пришив.

— Ти його добре пришив!? То я лиш дотулив ся, а він відлетів!?

Капраль тримав ще руки на раменах Савчука і приглядав ся з насолодою фрайтровій роботі.

— Той їх учить!... Фрайтер! Ану дайте мені його сюда.

— Марш до пана капраля!... Ну, чому не йдеш? Чекай, я тобі дам форшпан!

Штовхнув Антонюка, аж той покотив ся під ноги капраля.

— Ти падеш? Чекай я тебе підойму!

Схопив ся живо, бо колодка тріпачки замолотила по кі

стках.

— Стань коло Савчука. Так... А то файна пара! Подивіть ся хлопці!

Одні гляділи понуро, другі байдужно, інші реготали ся.

— От, не сьмій ся, камрате. І на тебе таке може впасти.

— Овва, або се дома! Се при войську; тут тата ні мами не-

ма.

— Тай Бога нема.

— А найгірше матір тут зневажають.

Капраль розказував.

— Савчук, дай Антонюкови в писок!

Савчук онимав ся.

— Антонюк, дай йому в лице!

Сей ударив легко.

— Ти гладиш!? Савчук, дай йому ліпше!

Савчук замахнув ся, але вдарив легко.

— Ти, віддай йому ліпше!

Били ся до крови. Відтак капраль казав обом плювати собі на переміну в лице.

— А тепер марш пуцувати ся! Не гадай собі, що в неділю при войську не має ся нічого робити! Розуміла!?

— — зумів.

Савчук підійшов до одного рекрута.

— Камрате, позич мені щітки.

— А твоя де?

— Я мав одну, тай ту хтось украв.

— Та купи собі другу.

— Та за що?

— Та-же фасуєш гроші і хліб так само як я.

— От, дай покій, камрате. Тих гроший і хліба я навіть не виджу ніколи!

— А де-ж дїваєш?

— Та-же знаєш, що — капраль все від мене забирає..

— На. І мені, брате, не лекше. От, мав я ринський, що з дому прислали, тиснув його на прикрий час, тай — —

— Ну?

— Та дав за той кавалочок від гвера, що хтось в ночі від крутив.

— Кому дав?

— Та-же капралеві.

— А пасував?

— Чому би не пасував? Таки той самий був, що пропав. І скільки я йому, чоловіче, горівки наносив ся і всьо масло та сир, що з дому і ринський взяв, тай рівно конїрує мене.

— Скільки мої муки, що як би став розгадувати, то зійшов би з розуму, або смерть собі зробив.

Савчук щіткував ремінє коло вікна. По, тім боці вулиці стояли жидівські доми, дерева по огородах куняли, як ограблені бідолахи, над містом туманіло глупе небо.

Тротоаром по-при касарню снувало ся паньство в гороїжних строях.

— Які вони вільні, — думав Савчук.

— Нехай би я був отсим обдертим Жидом, або онтим во доносом, що вилежує ся над ровом, лищ аби на волі.

Дві малі сестрички в білих капузах і плащиках, як мишенята з муки, станули недалеко вікна і відчитували письмо, приліплєне на паркані. Гляділи цікаво кілька хвиль на Савчука потім взяли ся за ручки і пішли.

Вояки колотили ся й бовваніли над своєю роботою. Як під обухом. Тупа задума і злоба малювала ся на всіх лицах... В непевних поглядах сверкали самовбийчі блиски, в кожній душі дрімала месть і кожда жерла саму себе,

Вийшли до розказу.

Фрайтри і капралі уставляли їх рядами й оглядали кож дого з окрема. Поправляли шапки на головах — кулаком з гори, обтягали з заду блюзи в той спосіб, що з боків збирали руками в поясі по-при ремінь, а коліном гатили в спину.

— Мой витягни ся з пантальонів! Подай ся на перед, черево під себе! Дай си люфт на ліво! Ов, небоже, з тебе ще цівільна капуста не вилетіла.

— Стелюнг габ ахт має бути простий нэвимушоний, а эд-нак цокольвэк штивний, як Француз муві — лезер, — навчав

капраль.

На подвір'є вбіг капраль від дня, за ним офіцер і дав знати, що йде полковник.

Фрайтри та капралі кляли на сю несподіванку.

З поодиноких цугів вибирали ломаків (офермів) та виганяли їх, аби не псували порядку і не робили старшині стиду.

Вони повиходили з рядів і стояли похнюплені, як мокрі коти.

Вояки душили ся від сьміху.

— Марш оден з другим та скрий ся десь в аборті або западь ся під землю, аби вас мої очи не виділи! — верешав фірер.

Ламакі щезали оден за другим, тільки найгірший з них стояв, розглядав ся і не знав, що почати з собою.

Капраль з того цугу позатискав кулаки і підбіг до него.

— Гадино, чого ти на моє здоров'є виліз!? Та йди під хмару, най тебе грім забє! Марш за тамтими!

Не було часу втікати, бо полковник з капітаном і кількома офіцерами загомоніли на брамі. Ломаку затрутили в задний ряд, по старшині й вояках перебігли мурашки, всьо простувало ся з людиї ставали деревляні ляльки. Ляйтнантики бігали по-при ряди, відбирали рапорти від фірерів: скілько мужа э в цугах, скільки мародів, а скілько на варті. Шії натягали ся їм, як у бузьків. В однім із задних рядів напав когось кашель, за сим став инший кашляти.

— Цсст, шпиталь, замкни шперкляпу! — шипів капраль.

Ось і сам полковник. Червоний на виду, наче опир. По ставте кавун на бочівку, а бочівку на grindжолі, на кавун на-мостіть маленьку шапку, а решту аж по grindжолі вкрийте військовим платєм, то будете мали його вірнісїнький портрет.

Ляйтантнї здавали йому рапорти, по сїм переходив він попри ряди, переглядав їх, всьо дивило ся йому просто в очи і повертало за ним голову, він відсапував і грумкав до деякого вояка тикаючи пальцем на свою грудь:

— Очко на мене...

Треба було лихої години, що впав йому в око той лома

ка, який лишив ся.

— Ходи-но тут до мене, синку, — закликав його полковник.

Нездара виступив з ряду на площу.

— Як ти називаєш ся, синку?

Нездара муркнув під носом.

— Яяяк!? — крикнув полковник. — Ти не вмієш голосно балакати!? Ну, як називаєш ся!?

Нездара став цідити:

— Фан-фан-теріст Іван Мо-туз...

— Тут не треба жадного Іван — Іван з дома — на селі, а тут тільки Інфантеріст Мотуз! — гримнув полковник.

По сім відсапнув і спитав спокійно:

— Чи давали тобі, синку, нині їсти?

— Давали, — видушив з себе нездара.

— А не б'ють тебе часом пан фрайтер?

Він оглянув ся на фрайтра і в мить відвернув голову.

— Ні — не б'ють.

— А може пан капраль б'ють тебе коли?

Нездара зиркнув, його очі відскочили від капралевого лица.

— Н-ні — не б'ють...

Полковник оглядав його від голови до пят. Йому впали в око великі як човни черевики Мотуза.

— А ззуй-но, синку, черевик і покажи мені свою ножку...

Мотуз схилив ся розв'язувати ремінці, а полковник обернув ся до офіцерів і став балакати з ними.

Тої визув черевик і розвивав онучу завбільшки пів верети, витягнутої з кагли.

Груболищому фірерови з другого цугу, що стояв недалеко на краю, зісунув ся дашок шапки на сам ніс, з лица зробила ся червона безобразна куля, в якій потонули очі і вівсяні вусики, а з губи зробила ся довга каблучка від вуха до вуха. За ним цілі ряди душили ся від сьміху. Мотуз оглянув ся, фрайтри і капралі махали до него кулаками і скреготали зубами. Одні показували йому, аби сховав онучу в черевик, інші ра-

дили, аби звив і поклав по-за себе. Нездарі трясли ся руки, аж впрів сердега, але з тою онучею не міг дати собі ради. Врешті взяв і впхав її з долу в ногавицю. Коли впорав ся з тою робо тою, поставив черевик коло босої її чорної як земля ноги, ста нув і чекав.

Полковник обернув ся і глянув на него.

— Як то, а феца де?

Мотуз мовчав.

— Деж феца!? — зверещав полковник.

Ломака схилив ся, взяв за кінець каглянки й тягнув її поволи з ногавиці.

Полковник відскочив і заломив руки.

— Колосаль, парамідаць, бомбенфест! Гер Гот фон Спан- дав! Матіцко з Кракова.

За ним офіцери в регіт.

Та полковник посатанів.

— Саржі, марш до мене!

Старшина з того цугу, до якого належав Мотуз, висту пила зі своїх місць, побігла до полковника, станула в рівний ряд, вдарила в дах, всі як за шнурком і чекали.

Полковник взяв ся під боки і мірив їх оловяними очи- ма.

— Панове абріхтери, — крутило вашу матъ, — то цісар- ська дитина не має чистої феци? По трийцять днів касарняка! Я вас навчу, галгани! Абтретен, марш!

Старшина відскочила, як опарена, полковник дав якийсь розказ оберляйтнантови, потім, засалютував з легка офіце- рам, вони острє відсалютували, він забрав ся й пішов.

Цуги чекали на своїх місцях, оберляйтнант підійшов до резервістів і почав говорити.

— Тепер, в сих днях, ті що відслужили свою службу, то будут іти на урльоуп до дому, а ті, що не будут добре на себе уважати, то можуть ще лишити ся. А ті, що будут іти на ур- льоуп, то казал пан майор, аби воні не кричалі віват, бо жовнір як відходить з войска, то має плакати, а не тішити ся! А ти хлоп, оден за другим, як прийдеш на свій село, до свій тата і

маму, то маэш мелідувати ся у свого вйт. Я... Со. А ти, мусиш на свій мельдунок дуже уважати, як на свій око в голові, аби кожден знав, де ти э, бо тебе можут закликати і ти до 24 годин маэш тут знов бути, бо тепер не эст так, як давно було, що ти прийшов собі до дому і лягав спати, але тепер наоколо Австрії — щось смерді... То я тобі балакаю на то, аби ти не настрашив ся і не загубив голову, як тебе будут закликати. Бо як ти знаэш, що твоя халупа маэ запалити ся, то ти даш собі раду, а як ти не знаэш, що твоя халупа маэ запалити ся, то тебе і твою халупу дітко возьме. На то я тобі тепер балакаю, аби ти не балакав, що я не балакав... А як би прийшла до тебе карта, що ти біннен 24 годин маэш тут ставити ся, то ти цілуэш свій дитину два рази, свою жінку, натурально раз і йдеш де тебе закликают.

III.

Вояки вернули з розказу і віддыхали свобіднійше. Одні робили порядок на своїх поличках, інші порпали ся в куферах за останками масла, сира або грейцарами до кантини, інші ладили ся до писаня листів, хто до родичів, а хто потай до любки. Василь Скорух запхав ся в кут і бубонів з книжочки "Добри тон, чилі наука захованя сэ в сальонэ і в товажистві.", яку купив за дві шістки від Жидка в місті і що неділі й свята сушив голову над нею.

Гурток рекрутів балакав між собою.

— Не знаэте, що з Буртником?

— Умер позавчера в шпитали. От, добре, що його Бог забрав — не буде мучити ся. Тоді на зецирці, як упав, то ляйт-пант казав, що удаэ тай казав нам взяти його й кинути в баяру. Ми винесли його далеко на беріг, але не кидали в болото. Гріх за камрата. Ми здоровші та від тих "лявфшрїтів" та "нідерів" ледви дихали. Відтак привезли ми його до касарні, прийшов "регіменцгерт", колов його іглою поза нігті, розпинав і колов та шпигав ножиком по тілі, світив сірник коло ока, бив по лиці, пстрикав по носі тай казав: "Ге, ферфлюхтер сімулянт!" Взяли його до шпиталю тай там він за кілька годин умер.

— А-я, при війську так. Здохне кінь, то тягають до прото колів і карають гарнізоном, а згине жовнір, то на його місце э десятьох.

— Тай на одного коня іде скілька разів більше, ніж на од ного жовніра.

Дала ся чути музика. З військового шпиталю посував ся похоронний похід. Старшина і відділ камратів за караваном, на труні багнет і чак. Смутний марш стогнав на вулиці і гинув під небом. За труною йшов згорблений хлоп, під пахою костур, шапка і вузлик. Ішов в ту дорогу, куди син його провадив, підводив очи в гору й оглядав ся аби пізнати, чи се та дорога. під ним важить ся, чи ноги не служать.

Рекрути станули купами в вікнах, знимали шапки й хрестили ся.

— Не знаєте, хто се? — питали одні.

— Таже Микола Буртник, — відповідали інші.

— От, який сімулянт!

— Заслужив ся ти, небоже...

— Але одно мені дивно. Коли хлопа мають за худобину, то на що кажуть йому присягати?...

IV.

До Савчука навідала ся мати, він взяв дозвіл я старшини і пішов до шинку. Сїли в куті, обоэ бідні, винуждані.

— Як же там, мамо?

— Дякую за питанэ, от добре, Богу дякувати, поки ще чо ловік здоров. Лиш старий сарачище слабуэ. Бануэ за короюю. Ти чув, що нам упала? Старий постарів ся, не змагаэ, все випитуэ за тебе. Каже, що хотів би ще хоч раз перед смертю видіти тебе. От, бідуэмо, такн дуже бідуэмо... Марійку обсипав огник, та бою ся, аби не застудила. Вихапуэ ся то на двір босе. Тяжко достеречи. А Гануська бігаэ, співаэ. Оноді пустувала, а я кажу — будь тихо, бо Ілаш не прийде, — "Котрий Ілас"? — питаэ. Призабула тебе. Аж як я сказала, що наш Ілаш той що купив спідничку, то пригадала собі.

— Як там ліси, гори тепер виглядають?

— Смутно, дитинко. Ліс почорнів, а гори хмарами спови-

ті. Осінь постелила ся на них.

— Йой, так мені без них, що дихати не годен...

Настала мовчанка. Обоє вертали до своєї жури, вона о гортала їх, як каламутна глибинь.

— Тота керниця, що ти викопав, обсуває ся вже.

— Коби ще се войско перемучити, — сказав він сухим г лосом.

Слово рвало ся. Випили по келішку, кривили ся, як ві, отрути і знов потопали в задумі.

Ілаш глядів на зівяле лице матери і гриз кулак, вона д вила ся як він вимарнів і сльози станули їй в очах.

Западав вечір і пригадував далеку дорогу й розлуку.

— Гай, треба йти домів, бо ніч.

— Я-же ви, мамо, будете йти тепер три милі такою доро- гою?

— От, якось поволи зайду. Чи се мені першина? Я вже при викла.

Всміхнула ся ї сягнула до кошіля.

— Тут маєш горнятко масла від нашої Половенької, а тут наш хлібець, хоч чорний, але у войську здасть ся. Ти може й забув вже його.

— Ой, мамо, де там забув...

— Ага, тут ще Марійка передала яблук з тої яблінки, що на межі, а Гануська казала, абись здоров був і на Різдво прий шов.

Підвів її за місто.

— Кланяю ся до тата, до стрія, до Марійки, Гануськи і до брих людей. Як фіри не буде, то не пускайте ся в ріку. Переночуйте в селі, а досвіта підете домів.

Стояв і глядів за матірю.

Затирала ся в сумерках.

Нараз, як би опутало його. Скочив і хотів птахом поле тіти за нею...

Зітхнув і вертав до касарні. Голос сопівки сипав ся дріб ненько, вояки пили, співали й танцювали, як біснувати.

— Не грай, брате, бо серце трісне! Отсим багнетом аминь

собі зроблю.

— Який з мене жовнір, всі хвалять, а не раз такий гуск при давить, що як бим Бога не бояв ся... Най би я і всьо в крові потопило ся...

Трубіли "Цапфенстрайх". Лямпу загашено, всьо молило ся й лягло спати. Ліхтарня з вулиці заглядала в касарню. Коло прічи клячів Савчук. Вслухав ся в голос трубок, світло падало на його голову.

— Гий, гори-гори, гори височезні, гий, море-море, море безконечне...

Не раз, не два будив ся він та вгадував, скільки дороги зробила мати і як далеко могла вже бути.

— Гей Ласа! А ти де лізеш!?

— А-а-а-нц, цваай, драай — фір! — витягав фрайтер крізь сон.

— Не заходи собі, небого, з ніким, бо як верну, то пору баю як гадину...

— Го-ой, мамо-мамо, як кости болять!

Сон як камінь привалив касарню....

НА ДУБРОВІ.

— Хлопці! Ану покажіть, що вмієте! Я хочу раз, але брє! Ади, пан ляйтнайт дивлять ся!

Капраль відбіг на кілька кроків і крикнув:

— "Габ Ахт!... Маршірен зуг марш!"

Відділ рушив з подвіря на вулицю, по чотири в сряді.

— Подаї ся на перед, голова до гори, кольби на заднеси гвер як коромесло! То лиш при жандармерії так гверсять! "Ріхтунг" "Декуй" один на другого! Ковчви, махай ми попри себе! Не гойдай ся як за гусьми! "Айнс-цвай-дфір!" Ов, хлопці, я так не хочу. То коршма ще стоїть!? І валила ся!? Се э цілий цуг — трийцять-мужа!? Так тихо єти по болоті! Не чую! Удар ногою! Припусти з гори, абземля дудніла! Не бій ся, як зломиш ногу, то дістанеш ззину другу! Диви, як тамті цуги маширують! "Айнс-цвай-тримай!"

Погідний, літний ранок витав на світі й будив птапо садах і городах. З домів виходили школярі і приглядавійську.

На містку стояла цікава дівчина і всміхала ся.

— „Хлопці, котрий хоче кохати? — спитав офіцер!

— Гир! — загреміло пів компанії, аж голос під небс пер ся.

Дівчина затулила лице і чмихнула в фіртку.

До міста йшло босе жіноцтво з набілом.

— От таку маленьку, кущеньку молодичку як курочку, му шу й я собі вистарати, скоро лиш вийду з воська!

— Чому таку? — спитала молодичка.

— Бо присідає добре!

— Не з біди, мамуню, такі лідки ще маєте!

— Ой, синку, я вже давно збирана сметанка!...

— От, що йому в голові! Пусте, — сказала молодиця до старшої жінки.

— Не дивуй ся, небого, се не з гаразду, — відповіла там та. — Гадаєш, що твій чоловік, а рахувати, мій син був при воську ліпший? Такий самий курощуп як отсей!

Військо було вже за містом коло розлогої зеленої рівнини, яку називали дубровою, від того, що тут був колись дубовий ліс. З одного боку видіив цвинтар, далі село, над ним блискотіла нова баня церкви, праворуч мрів фільварок, за ним білий березовий запуст, сповитий синою долиною. Свіжий вітрець гуляв свобідно, холодив і збирав росу з трави.

Відділи війська паювали ся на рядки, розсипали ся по цілій дуброві, ранні робили вже свої вправи, пізнійші виходили на рівнину, відпочивали і ладіли ся до муштри.

— "Ін ді" гоц! — долітав захриплий голос з одного боку.

— "Ін ді" гить! — з другого.

— "Ін ді" фіть! — з иншого замість: "Ін ді баланц.

— Ади, він "Керт айх!" робить в правий бік! Хлопе, то лише при уланах так обертають ся, тому, що там довгі шаблі носять!

— "Шісен!" Ціль просто себе! Неприятель в онтім високім комині! — командував капраль.

— "Дірекційон" онта біла корова з чорним хвостом! — верещав подалік фрайтер.

Маширував на переді, як гусак, перекрутив голову й дивив ся поза себе на ноги вояків, розправляв руку як крило й піяв:

— Ить! Ить! Ить! Гить! Штрикуй корсані, мой!

За ним витягали ся вояки і малпували його хід як дере

вляні кукли, гупали ногами як слоні. Аби вмирав, то не зжав би ся від сміху, як би увидів ту роботу.

— Най телігенція робить гвергріфи добре, бо я ч телігенцію піду до гарнізону, а телігенція через мене до п талю, а гвер до піксмахера.

— "Зі, дурх Готесунфорзіхтігкайт меншдеборенес. (віч через Божий недогляд вроджена худоба) — сварив л нант на одного.

Один гурток на команду фрайтра тримав ся за бед піднімав поволи ліві ноги. Молоденький кадет приглядає з боку. Тим часом один жовнір в середній, замість лівої няв праву ногу в гору.

Кадет пирснув як іскра.

— Натурально, там якийсь злодій підняв обі ноги в г Але в ту мить кадетина схаменув ся і пішов геть.

Фрайтер Пуцькевич присідав від сміху.

— Я виджу, хлопе, що ти не розумієш по німецьки; ти ховав ся в лісі і чув лише: "Пся кров, "Шляк би тебе тра і інші паскудні слова, але я тут э від того, аби навчити, о затям собі, як скажу: "Рехтс ум!" то ти погадай собі: Гр кум і живо шпурни собою на право! Але се маэ бути я знаю що! Се не дасть ся навіть сказати! То маэ бути та грім, як сам дїтько, аби аж дрантэ летіло! Диви, як тамті с файно роблять! Хлопе, уважай, що тобі шкодить! Зробиш добре, буде тобі добре. Будеш мати знов "рут". Нині пятні завтра субота, позавтра знов неділя і ти знов відпочиває так далі, аби лише час минав. Відбудеш свої два тижні, а п му береш шапку дашком на потилицю і салютуєш обома р ми або знимаєш її, кланяєш ся отак як пан і кажеш "падам нок", або по руськи: Гарбуз вашій матери! і йдеш до дому ти ся коло жінки. Прибнваєш свою копцетлю на полицю постелею і кажеш: Шо-о-! Шо-о-о! Я служив при войську!

По сих словах капраль заложив руки, хитав головою сміяв ся.

— Бог би тебе побив...

Резервісти заходили ся від реготу.

Ляйтнант був далеко. Виймив шаблю і колов жаби в ба юрці. Нудив ся. Потім заложив руки по-за себе і пішов пово- ли дальше рядів.

Капраль оглянув ся.

— Добре, хлопці, було! "Нідер"! Лягай в траву і спи далі.

Вісім люда лягло на животах, вісім обгорілих пик всім хало ся з під дашків.

— От, дай вам Боже здоровля, пане капраль.

— Не бій ся, я знаю, що хлоп любить. Але уважай, як пан ляйтнант будуть сюди йти, то дайте мені знати. Я зроблю со- бі "Кніт" і буду ніби учити вас, з кілько частий складає ся гвер. Мені вже таки се войсько надоїло.

Вкликнув на одно коліно напроти свого гуртка і наста- ла хвиля, в якій хлопці забувають про мундур і стають людь- ми щирими товаришами. Згадують про рідне село, випитують один за другого, оповідають свою долю.

— От, братя милі, скоро лиш ляжу на землю, то все при- гадує ся мені цвинтар...

Над ними голубе небо як хрусталь, легіт буяє, земля па хне. І дивний сей світ і люба погода, в якій туга і забутє обій муть ся і ведуть нас у вічність як в солодкім сні.

З далека долетів голос ляйтнанта:

— "Раст" (відпочинок).

Капраль додав:

— От, видиш, оберни ся на другий бік і спи далі. Я нині також нездалий. В ночі приснила ся дівчина, я змаркірував ко ханє.

Хлопці позакурювали собі, капраль оповідав про свій побут в Чехах.

— Що, — каже, — там мені було добре. І в небі ліпше не буде. Я тут води стілько не пю, що там вина випив. Я вином мив ся. Ми стояли "лягром" і до нас приїхав був раз якийсь головац, що називав ся — "Ексерцог Шлягенгоф-Ратен Рітер фон Тоскана." Наші люди не могли собі того прізвища инак- ше затямити як лише: — Ирц-гирц-пирц шляк би го трафив ріпа з мотусками.

— Пане капраль, чи не служили ви там з Іваном Костом?

— Костогриз Іван, з Зеленої, з гір? Служив. Він був, вати, мій "шльоф". Ми на одній прічи спали. То був воє з ним ніхто не міг видержати. Раз фірер сварив на него, каже: Пане фір, та чого острите ся? А бігме втечу і про як під землю. В наших горах э де сховати ся!

— Ну, ну, — каже фірер, — сиди вже лиш та не дивуй, бо я би через тебе мав біду.

Вітрець потягав, вояки познимали шапки і холодил

— Ти з чого маєш такий білий знак на голові? — сп капраль одного.

— Ще малим полошив я кури на бантах, а мама вхо ожіх, та ожохом по голові. Кров пустила ся, а вони в пл за коновку, та жбур на мене водою!

— Е, я маю ще ліпший знак, о, подивіть ся, пане кап

— А се від чого?

— Раз в ночі вертав я городами, попри коршму, аж один вискочив, шарнув мене бучком і втік. Я впав і заснув якімсь часі пробудив ся, встав і пішов. То їх двох було п ло на когось иншого, а я саме тогди надійшов.

— Я маю таки знак отут над ухом, — о—показував раль, — се кінь так френькнув. Щастэ, що копито лише зло ся з боку, инакше був би капут.

По черзі показував кождий свої старі рани та опов всякі пригоди. І були там знаки на руках, ногах і головах му різак від січкарні обтяв пів пальця, другому сокира гатила руку, тому колесо переїхало через плесо ноги, инц обух вирвав ся з топорища і розвалив чоло, тому бугай дер рогом лице, а того дерево побило в лісі. Ніхто не був знаку. Хлопське житэ тверде; воно переходить через при и каліцтва.

Показав ся Жид в кашкеті, без заросту, з кошем.

— Панове вояки, дайте що торгувати!

Піднимали ся й обступали кіш.

— Дайте горівки, але острої!

— Ц-ц-ц, остра як сам дідько!

Пили по чарці і закусували булками.

— А покажіть-но, Зайденю, нині якої штуки!

Жид почав удавати мамів, як плачуть за синами, коли ті йдуть до війська.

— Йой, синку ти мій, синку! Йой, потіхо моя, потіхо! Кудж ти, синоньку мій ідеш, куди?!

Втирав очі й ніс і наслідував заводи.

Вояки реготали ся.

— Бодай тебе Бог побив, а то якась планета! Отсе комедіант!

Показував, як мужик вернув від сина й оповідає про військ.

— Жінко божа, діти милі! Як той штанд божий швіцує! Коби ви виділи, як вийшов старший, як витягне своє довге шабло, як заморкутів, як зашваркотів, то всьо нараз так обернуло ся, що де було лицем, там, вибачте, плечі! А потому, як старший десь здименів, а жовніри як зайдуть до коршми, як стануть пити та співати! Гадэ, чоловічку, не войсько!

Потім зачав ще веселішої прибагати і приспівувати.

— У тисячу девятьсот і першого року,

залюбив ся хлоп в Жидівці,

я кажу, нівроку!

Цмокав і підтанцьовував з всякими сороміцькими витребеньками.

Гурт ще дужче в регіт.

— А ви, Зайденю, служили в войську?

Жид перехрестив ся.

— Мйоца й сина, най мене Біг боронить, я дуже бою ся гвера!

Сватки рака лазили зі сміху.

Потім споважнів і став випитувати про урожаї по селах, про еміграцію до Америки і н.

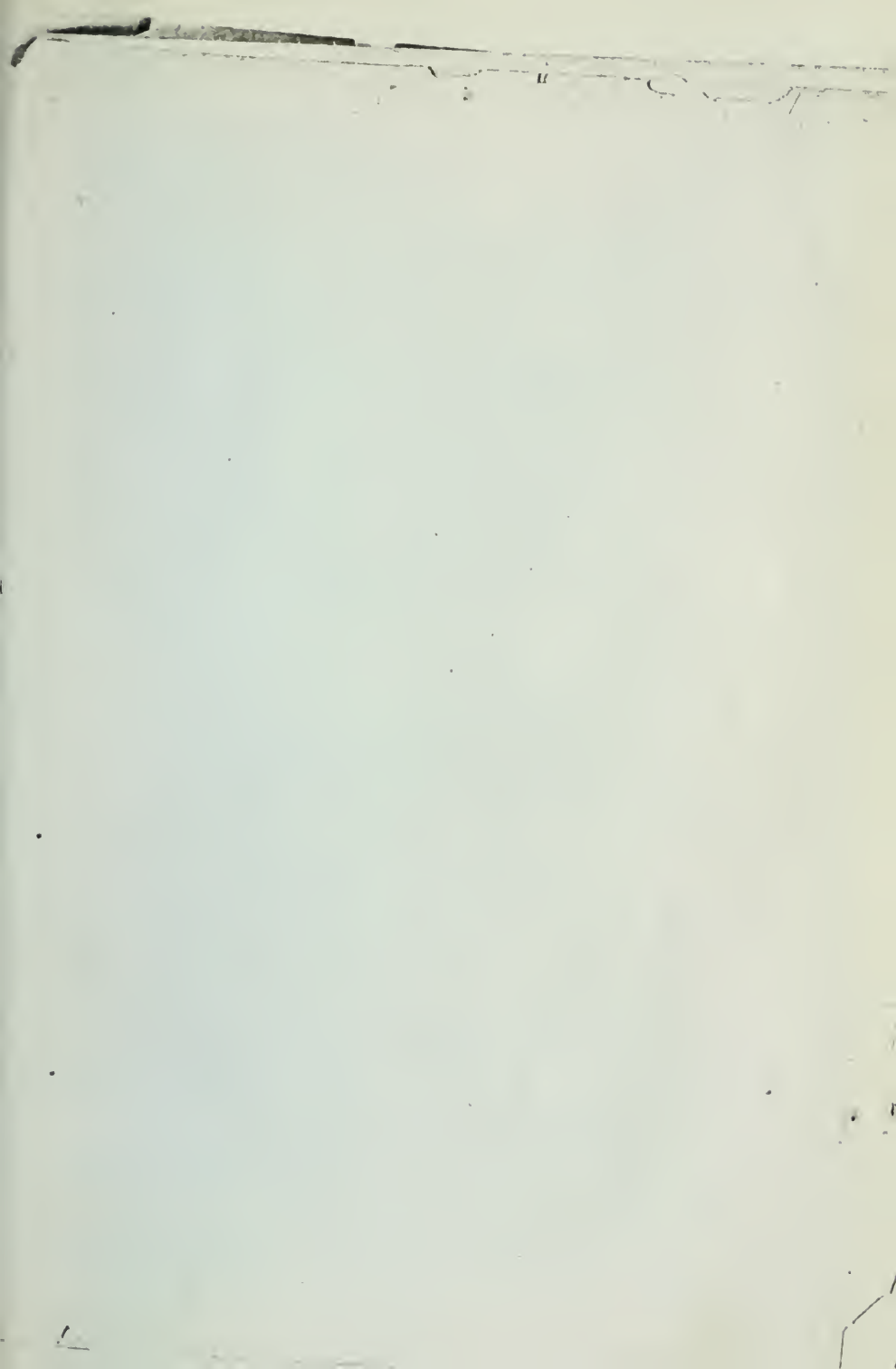
Перед літами перебував він в Лисци, їздив в банді музикантів-Жидів по весілях, бив у великий бубен, бурлакував по

селах і звідти знав звичаї і вдачу простолюда.

Ляйтнант дав знак свиставкою, вояки почали гурся в відділи.

— Хлопці, раз-два тай до дому, бо там вже зупа чеі заохочував капраль.

— Коби таких днів як сей при войську більше, то якось витримав....

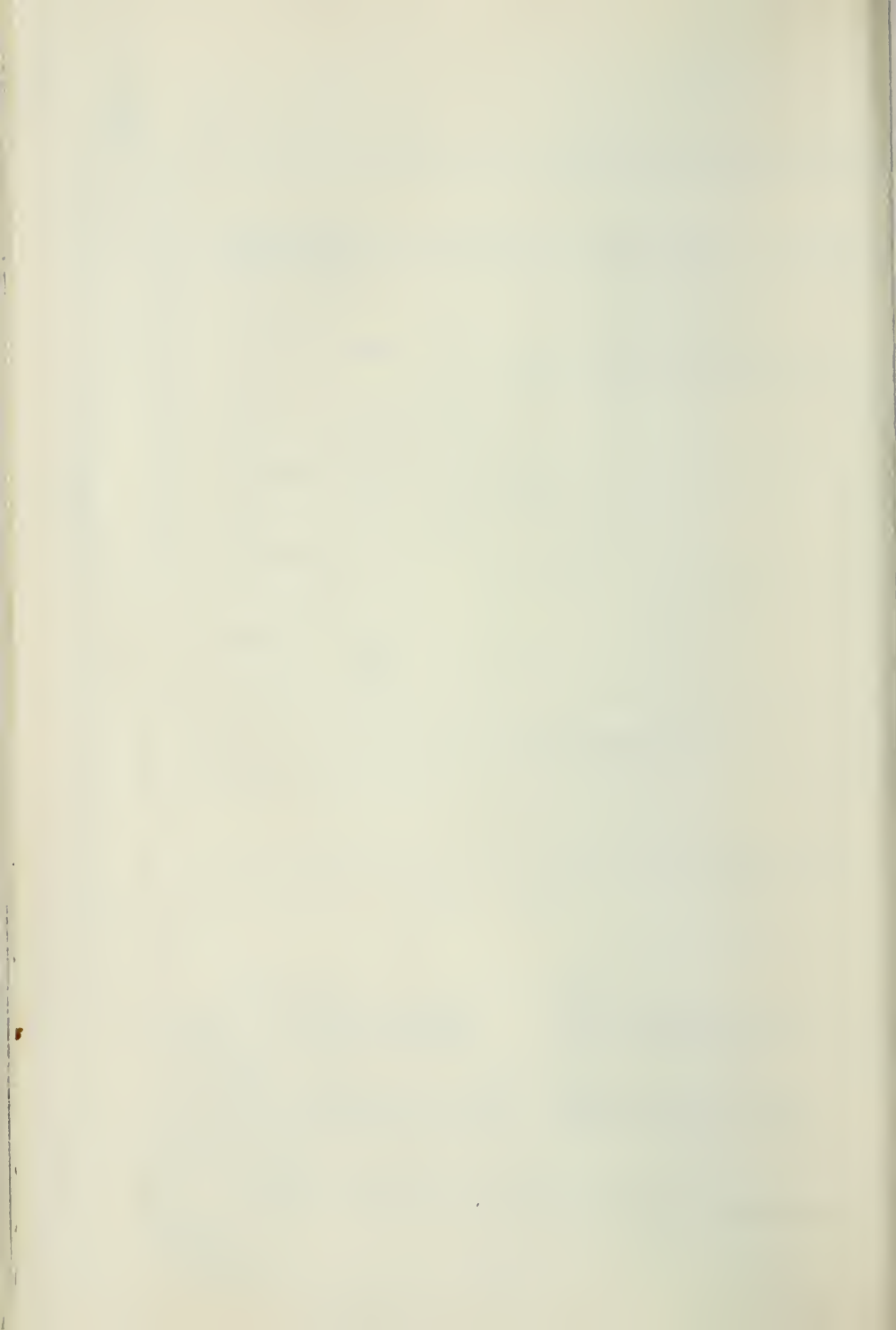

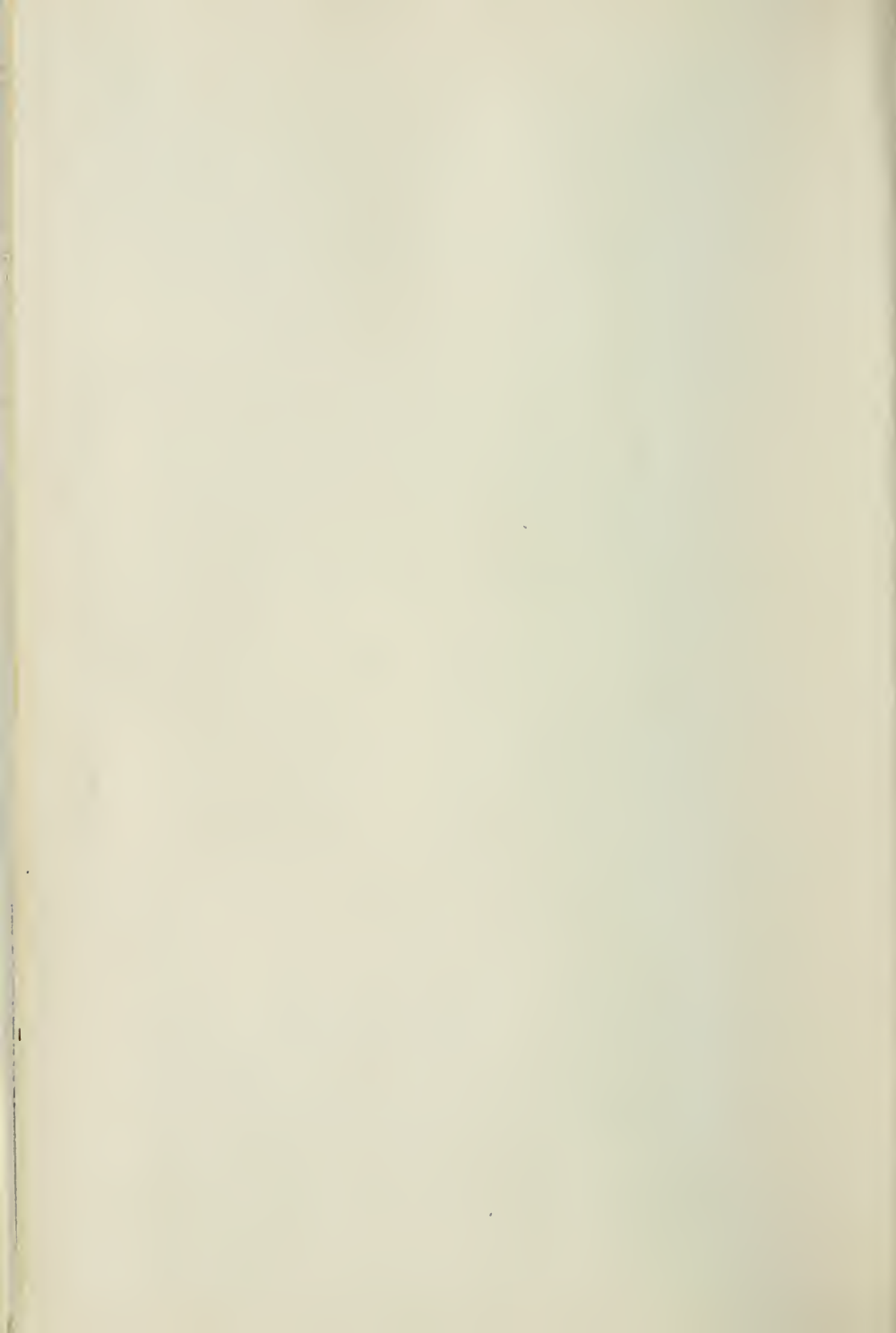
В УКРАЇНСЬКІЙ КНИГАРНІ ДІСТАНІТЕ СЛІДУЮЧІ КНИЖКИ: —

Історія України в двох томах написав М. Грушевський	3.00
Кобзар, Т. Шевченка	1.00
Царська Росія і укр. справа	0.50
Комуністичний маніфест	0.25
Міжнародний Соц. і Роб. Рух	0.40
За Сестрою	0.25
Козацька пімста	0.30
З Ласки Родини	0.50
Укр. Англійський кишенковий словарець	1.50
Тлумач-Провідник	1.50

На складі маємо всі книжки, які тільки де вийшли. Пишіть по катальог до: —

Ukrainska Knyharnia
1 Craig st, W, Montreal Que.

PG
3948
I335B4
1918a
t.1

IAtskiv, Mykhailo IUriio-
vych
Blyskavytsi

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
